

Др БОГУМИЛ ХРАБАК

І СЕВЕРОЗАПАДНА СРБИЈА У АУСТРО-ТУРСКОМ РАТУ 1716–1718.

Др Богумил Храбак
УУ 11000 Београд
Цара Уроша б/а

UDK: 949.711 „1716/1718“

Аустро-турски рат имао је своју предисторију. Неке вести у годинама после мира закљученог у Карловцима (1699) делују чудно, па и необјашњиво. На пример, 3. марта 1706. на саслушању у Херцег-Новом Василије Атанасије, који је стигао из Влашке, причао је да је чуо да је у Београд стигло 5.000 Аустријанаца и да су распршени неки бунтовници.¹ Није јасно о којим је побуњеницима реч, Турцима или можда ребељима из Трансилваније. Ј. Хамер наводи да су устаници са југа допрли до Зворника, али да су их ту Турци потукли (13. октобра 1714) и да су се устаници повукли у пећине у области према Котору; ту су уништени после борбе која је трајала седам часова. У новембру 1714. и црногорски владика је побегао у Котор.² Коју недељу касније (10. децембра

1. Историјски архив Херцег-Новог, ПУМА, Ф. XXV, 701.

2. J. von Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, B. IV, Pesth, 1836, 124.

1714) Турска је објавила рат Млетачкој Републици, јер је ова одбила да изручи црногорске избеглице, као и због неких инцидента на мору. Већ од почетка 1715. Венеција је покушавала да у рат увуче Аустрију и Пољску, позивајући се на савезништво у претходном рату. Аустрија је била исцрпена 30-годишњим ратом за шпанско наслеђе и није мислила да загази у нови ратни пожар. Ипак, крајем 1715. и Турска и Аустрија обављале су ратне припреме. У априлу 1716. Венеција и Аустрија су обновиле савезништво, а одмах затим, у јуну 1716, избио је аустро-турски рат. Хабсбуршком војском заповедао је прослављени Евгеније Савојски, а Турке је предводио велики везир Домад Али-паша. Аустријски одреди упали су у Босну и заузели су Градишку. У великој бици код Петроварадина (5. августа 1716) потучена је главна турска војска, коју је водио велики везир Цин Али паша, па су царевци напали Банат, који је још био под турском влашћу.³

Својим утицајем на бечком двору принц од Хилдбургхаузена је исходило да се прихвати његов план операција, који је предвиђао поделу оперативне војске у три армијска корпуса. Главна армија имала је да се спусти у Србију под командом генерала Секендорфа, други корпус – да наступи у Босни, а трећи, вођен генералом грофом Валисом, требало је да из Ердеља упадне у Влашку и Молдавију. Очекивало се да ће Секендорфов армијски корпус (од 42.000 људи) наступити од Видина у правцу Ниша. Профијантне колоне биле су уређене у току маја, а за почетак ратовања обезбеђено је 600.000 гулдена, од чега се месечно могло трошити 50.000. У Бечу је за почетак акција предвиђен 14. јул, пошто је ратни манифест обелодањен 6. јуна, а свакодневно су читане молитве за победу над неверницима. Трупе су постављене од Земуна до Нове Паланке (код банатске Беле Цркве).⁴

Борбе су почеле стварно у јануару 1717. турском пљачком Ирига у Срему. Турци су покушали да сувоземним путем, преко Лешнице, пребаце своје лађе пред Шабац. Међутим, генерал-мајор Петраш је 26. маја изненада напао оба турска шанца и седам чардака, побио је 300 Турака и заробио 40 турских војника, међу којима и тројицу ага.⁵

У пролеће 1717. царевци су припремали напад на Београд. Главнина трупа окупљала се око Панчева, док су Турци очекивали да ће удар доћи са стране Саве, која се лакше могла пребродити. Прелаз преко Дунава уследио је код Вишњице и Београд је одмах опкољен, у дру-

3. *Историја народа Јужославије*, књ. II, Београд, 1960, 782.

4. J. W. Zinkeisen, *Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa*, V. Theil, Gotha 1857, 718–19.

5. Исто, 547; Д. М. Павловић, *Пожаревачки мир, Лейпциг Мајинце српске*, 207. Нови Сад 3, 71–72.

гој половини јуна. Почетком августа приближавале су се турске трупе Београду под командом везира Халил-паше. Ту војску је разбио Савојски у врло крвавој бици 16. августа. Два дана после тога предала се београдска посада и Аустријанци су ушли у град. После освајања Београда остала су још два турска упоришта – Шабац и Зворник. Шабац се предао сутрадан пошто је освојен Београд, а Зворник се одржао дуго.⁶ Још пре пада Београда генерал Петраш је кренуо да испита могућност напада на Шабац, који је том приликом и бомбардован. То је било почетком јула. Становништво се склонило у ошанчеви четворострани новосаграђени логор. Поновно приближавање Петраша са 300 коњаника српске милиције завршило се спаљивањем турских лађа на Сави. Када је Петраш сутрадан по освојењу Београда пришао Шапцу са сремске стране, Турци су без борбе напустили град и повукли су се према Зворнику.⁷

Главна колона аустријске војске наступала је доста споро ка Нишу под заповедништвом генерала Филипија. Западно од главне војске, у правцу Косова, наступао је пуковник Лентулус, са задатком да успостави контакт са пећким патријархом и да подигне на оружје Србе и Арбанасе. Одред Лентулуса кренуо је од Крушевца према Трстенику, Новом Пазару и Косовској Митровици. Пред Новим Пазаром испречио је турски коњички одред од 1000 атлија. Ту се Лентулус морао ослонити на домаће српско становништво, тако да је са свега 400 људи могао кренути на Нови Пазар. Помоћ му је пружио и генерал Шметау, који је наступао према северном Косову, и то нарочито својим профијантом.⁸

Још док је аустријска војска стезала обруч око Београда, послати су конструктори за израду мостова у околини Ваљева, богатој речицама, да би изградили објекте за преброђавање баруштина и блатишта; старешина тога пионирског одељења био је инжењерски капетан Розенфелд. У исто време требало је обезбедити простор према Зворнику, где се налазило 7.000 Турака и према Мачви; турске понтонске лађице код Зворника имале су да продру у Саву и да се усмере према Рачи, тј. да аустријску војску код Шапца нападну из залеђа. Генерал Петраш је (још јуна) тражио да се на обема обалама Дрине подигну редути и да се њима затвори промет ка доњем току Дрине, како би се спречио транспорт турске војске и хране из Подриња у поље пред Шабац. Како је

6. *Историја народа Јужославије*, књ. II, 783.

7. *Шабац у прошлости*, књ. I, Шабац 1970, 299–301 и 337–8 (Р. Веселиповић).

8. J. W. Zinkeisen, n.d., V, 722, 721.

Шабац одолевао пројектилима артиљерије, Петраш је (средином јула) предлагао да се за рушење шабачких бедема употребе мине које би се израђивале на лицу места. Нови покрет трупа почео би из подаљег села Купинова; ту претходницу имао је (17. јула) да предводи аустријски граничарски капетан Годор; мерзери са разорним зрнима имали су да се утоваре у Панчеву.⁹ Све то је постало беспредметно по заузећу Београда и предаји Шапца.

Турци се нису мирили губитком Шапца, па су око града обновили борбе. Стога је (24. новембра) за команданта акција око Шапца одређен капетан Никола из српске националне милиције. У децембру 1717. Шабац је посео својим одредом командант Вирминије из Смедерева. Тада је један батаљон одреда кренуо ка Западној Морави. Гарнизон су почетком 1718. године преузели 200 српских „хајдука“, док се аустријска војска одмарала преко зиме у Срему. У исто време у Палежу (данас Обреновац) грађена су утврђења. Још у јулу 1718. босански Турци су нападали на шабачки град, који су тада и даље бранили припадници српске милиције.¹⁰

Изван појаса око градова операције су извођене успешније, док се живаљ градова склањао пред опасношћу опсаде. Дубровачки трговац Франо Богашиновић писао је у Дубровник (19. јула) из Новог Пазара: „Овдје је највећа паника, сви се боје, свако бежи.“ Он се, такође, спремао да умакне из уплахирене вароши. У то време Дубровачка Република је у Бечу предлагала да се изврши деоба интересних сфера, па да Дубровнику припадну источна Херцеговина и Стара Рашка до Новог Пазара, после чега би се дубровачки трговци одрекли пословања у градовима северне Бугарске, где би их заменили аустријски трговци; то је бечки двор одбио држећи да ће из освојене Србије лако ширити утицај по Турској и без икаквог уговора и обавеза.¹¹

У ваљевском крају аустријска војска је почетком јесени затекла велике количине сена по ливадама. Постојао је план да коњички генерал Мерси део тог фургона пребаци преко Западне Мораве, што значи да су одељења аустријске коњице прешла ту реку, свакако код Чачка. Коњица, која је брзо освајала терен, показала се неспособном за посао превоза, јер се квалитетни јахаћи коњи нису преко ноћи могли преоријентисати у товарну марву. Стога је затражено да се из Смедерева упуте 120 одморних магараца за пренос терета. Мостови преко Западне

9. М. Митровић, *Подаци о Србији у јурилоколина Дворској рајној савеза (1717–1740), Споменик САНУ*, 130, Београд, 1988 (у даљем тексту: ПСП), 17, 11, 12, 19, 16.

10. ПСП, 18, 21, 24...

11. *Нови Пазар и околина*, Београд 1969, 181.

Мораве још нису били одминирани, па је ту запео пунији наступ аустријске војске са стране Чачка, тим пре што је те јесени Морава услед киша надошла. Код Ваљева је у то време између вароши и хана постојала паланка. Варош се још налазила у турским рукама. Један официр у рекогносцирању терена сазнао је да се у Ваљево налазио холандски посланик, кога је пратило 30 Турака. У децембру 1717. генерал Бате јавио је главном оперативном штабу да се код Ваљева и даље налази значајна количина сена, а неки официри корпуса генерала Мерсија су рачунали да је стогова сена морало бити и око Ужица, што би била важна чињеница за наступ аустријски коњичких пукова. На тој страни налазила су се два пука куиразијера са 1000 мускетира и нешто артиљерије. Западну Мораву су прешла два батаљона Вирмонтијева одреда из Смедерева и Шапца под вођством генерала Спленија.¹² Чачак су Аустријанци заузели почетком јесени после борбе око Рудника, које су настављене и око Чачка. Крајем 1717. године Чачак, Параћин и Сталаћ били су стартне позиције за операције наредне године.¹³ Операције 1717. године завршене су 2. октобра кад су царевци и српска милиција заузели Ужице.¹⁴ Млетачки извештаји наводе да су царски хусари продрли у околину Бијелог Поља.¹⁵

У септембру 1717. генерал Петраш се трудио да освоји и Зворник и тиме потпуно обезбеди северозападну Србију. У томе није успео, мада су Аустријанци водили операције у босанској Посавини, па су заузели Брод.¹⁶ Зворник је после заузећа Београда имао посетити барон Бекерс, који је пред Зворник дошао са 2.000 момака. Босански намесник Нуман-паша Кеприли помогао је Зворнику. После узалудне опсаде и напада, рањени Бекерс морао се вратити у Сремску Рачу. Рањен је био и Петраш, па је оставио војску да град бије и без њега. На зворничкој страни било је и после закљученог мира окршаја, јер Кеприли није респектовао мировне одредбе. Кад је Нуман-паша протестовао Порти због уступања једног дела Босне, био је на захтев Аустрије макнут из Босне.¹⁷

Операције 1718. године почеле су, што је разумљиво, шпијунирањем позиција противничке стране. На пример, српски кнезови из села

12. ПСП 18, 19, 15.

13. Д. Пантелић, *Полис пограничних нахија Србије после Пожаревачког мира, Споменик САН*, 96, Београд, 1948, *passim*.

14. J. W. Zinkeisen, n.d., V, 724.

15. Архив САНУ, Оставићина Ј. Н. Томића, бр. 8711-Х/6-8, Котор 8. IX 1717.

16. Боденстеин, *Повијесни насеља у Посавини год. 1718-1739, Гласник Земалског музеја XIX*, Сарајево, 1907, 577-80.

17. М. Прелог, *Повијесни Босне у доба османлијске власици*, књ. I, Сарајево, 1912, 9, 120-1.

око дринске тврђаве Сокола слали су (још у фебруару) извештаје у Београду о стању турске војске у том делу Подриња.¹⁸

У току маја 1718. вођене су борбе са Турцима на босанској страни, на Дрини, Западној Морави, али и код Ваљева, што би значило да је било и дубљих упада турских војних одељења. У унутрашњости северозападне Србије било је више случајева разбојништва, што је наслеђено од хајдуковања из времена турске владавине. У затвору због веза са разбојницима налазио се и капетан Годор, најпре пуштен из затвора да се ремонстрира чување положаја на босанској граници, посебно на Западној Морави и око Шапца. Аустријанци су пазили и на држање капетана српске милиције Михаила, који је за време операција око Ваљева добио задатак да сузбије одељење од 600 спахија које је предводио ајал-бег из Сарајева.¹⁹

Мир између Хабсбуршке монархије и Османлијског царства закључен је 10/21. јула 1718. у Пожаревцу. У члану 2, приликом утврђивања разграничења, таксативно је наведен Чачак као аустријско погранично место.²⁰ Претходно су Турци и остали муслимани напустили касабе Западне Србије. Они су у првој половини септембра 1718. одлазили и из Зворника, Сокола и Ужица који су остали Турцима. Ту су Аустријанци чекали да виде шта може да учини српска милиција,²¹ која, изгледа, није потпуно престала да дејствује. Приликом борби у првој половини 1718. на чачанском шанцу заповедао је Никола Чупић, родом Морачанин, док је на суседном осеченичком шанцу команду имао капетан Јаћим из Ужица.²²

У августу почеле су рад комисије за повлачење границе. Обе стране су без тешкоћа одредиле граничну линију до Чачка. Аустријски пуковник је схватио одредбу о Чачку у мировном уговору – да са њиме треба да припадне цела (Појешка) нахија, којој је припадао Чачак. Турски представник у комисији Сари Мустафа-паша држао је да Пожега представља посебну нахију, а да се помињање Чачка може односити само на имања чачанских власника, а не и на села у околини²³ Та-

18. ПСП, 28.

19. ПСП, 23.

20. G. Noradounghian, *Recueil d'actes internationaux de l'Empire Ottoman*, t. 1, Paris-Leipzig-Neuchâtel, 1897, 208–16; V. Bianchi, *Istorica relazione della pace di Pazaroviz*, Parma 1719; Д. М. Павловић, *Пожаревачки мир*, 66. – Драгачево је некад било шира област, али није обухватала делове Старог Влаха (Ј. Ерделановић, *Доње Драгачево, Насеља српских земаља*, I, Београд, 1902, 5, 7.

21. ПСП, 30.

22. М. Костић, *Сјаница Марковић Млајишума, Гласник Скопског научног друштва*, књ. XIX, Скопље, 1938, 175. – О разграничењу око Чачка види: Д. Пантелић, *Попис иограничних нахија после Пожаревачког мира*, 9.

23. ПСП, 25; Д. Пантелић, *Попис иограничних нахија*, 9.

кво тумачење, које су најзад морали да прихвате и Аустријанци, омогућило је Турцима да задрже простор којим је водио друм из Поморавља, преко Крушевца и Карановца за Ужице и Босну; поред тога, спахије у Ужицу имале су највећа и најбоља имања у околини Чачка, у Драгачеву и у близини Пожеге. Тако је граница враћена на северну обалу Западне Мораве већ у селу Бељини, одакле је граница ишла до утока притоке Каменице у Мораву. Разграничење око Чачка обављено је тек 20. децембра 1718. године.²⁴

II. ПРИВРЕДА СЕВЕРОЗАПАДНЕ СРБИЈЕ 1717 – 1739.

У примитивним условима, које је аустријска окупација наследила после ратних акција, привреда земље је зависила највише од броја радних руку, којих је остало врло мало, а затим од природних околности.

Према најранијој статистици, коју је скицирао царски комесар за обележавање граница, гроф Најперг, богати ваљевски дистрикт (округ) имао је 432, а Мачва и доње Подриње 886 насеља. У пограничним окрузима, кроз које је Најпрег прошао, забележена су 445 насељена и 342 пуста места, тако да је на сваких шест насељених долазило пет пустих. Према попису из 1721. године, било је у окупираној Србији 620 сељачких, 453 тзв. хајдучких и 5.487 грађанских домова. Изгледа да је најреалније оно што је тврдио окупацијски функционер Алтер – да у Србији има 4.000 породица у 446 насеља, али да више није било 6.020 „сесија”. Тадашња породица имала је осам до 12 чланова, што би значило да је становништво Србије на старту могло износити око 50.000 житеља. Касније су долазили досељеници, „ускоци”, али је било случајева да је цело село побегло у Турску,²⁵ јер народу није одговрао бирократски експлоататорски систем управе.

Привредна активност, посебно у ратарству, била је угрожена природним феноменима, на пример оштрим и дугим зимама (као 1717, 1725-6, 1730). Године 1718. окупатори су морали позајмити народу 4.000 центи брашна да се свет прехране.²⁶ Било је и жарких и бескишних пелеља касног пролећа, каква клима негативно утиче на жетву. С друге

24. Д. Павловић, *Чачак од 1405. до 1805. године, Зборник радова Народног музеја*, XII, Чачак, 1982, 161; Д. Ј. Поповић, *Србија и Београд од Јошаревичког до београдског мира (1718–1739)*, Београд, 1950, 15, 13 (граница на приложеној карти би ишла, не Моравом узводно од Чачка, него планинским билом јужно од Мораве).

25. Д. М. Павловић, *Аустријска владавина у северној Србији (од 1718–1739)*, Београд, 1901 (*Глас СКА XLII*), 88, 89, 151.

26. Д. Ј. Поповић, *Велика сеоба Срба 1690*, Београд, 1954, 247, 329).

стране, огромне кише 1719. изазвале су поплаве, тако да су у 155 насеља усеви потопљени и уништени; стога је враћање позајмице брашна морало бити одложено за 1720. годину, када није купљен обавезан десетак.²⁷ Пролећни мразеви су често уништавали цветове воћа, у првом реду шљива, посебно у нижим пределима, док су виши терени, као горње Драгачево, остајали без веће штете.²⁸ Неродна година била је и 1730, кад је произведено врло мало житарица и вина и кад су пољски мишеви сатрли усеве, а негде је било и оскудице у радној стоци. Готово у целој поседнутој Србији пропало је пчеларство. Како је граница према Турској била стално затворена, сељак није могао доћи до новца.²⁹ У јулу 1719. виноград и усеви су јако страдали од града; посебно је страдала Тамнава (села Бањани, Вукона, Звечка, Бресква, Загреж, Палеж).³⁰ Године 1727. у вези са земљотресом у касписким крајевима, тзв. путнички пацов је преплавио један део европских земаља, па и Србију.³¹ У јесењем периоду 1738. и пролећном 1739. у Србији је беснела куга. У јулу-августу 1737. у деловима Србије владала је нека опака сточна болест.³²

Гладне године биле су у стара времена врло честе, док се у појединим крајевима није уврежила култура кукуруза и кромпира. Кукуруз се тада почео сејати у Србији. Гладне године биле су 1716. и 1719, а није била лака ни 1723, кад није било сена и воћа. Ратне 1737-39. биле су године глади. Тада је у хлеб, поред жита мешен и сирак, а у крајевима где се већ знало за кукуруз од кукуруза.³³ Храстов жир је, такође, могао да послужи за људску храну; он је печен на ватри, као и кестен; јело је справљано и од лишћа куване коприве, а у подводним областима употребљавани су и срчика рогоза и неке тврде траве. У гладна времена много је трошен восак као синтетична храна; парче воска или неколико зрна тамјана могли су заварати гладан стомак за осам часова. За прехрану стоке, поред лишњака, употребљавана је и прекрупа од дивљег кестена, помешан са прекрупом јечма или овса.³⁴

И поред обиља шуме, зиратне земље је било доста у северозападној Србији. Пуковник Најперг је запазио да Чачак има добрих поља за

27. Д. Ј. Поповић, *Велика сеоба*, 330.

28. К. Јовановић, *Горње Драгачево, Насеља српских земаља*, V, Београд, 1908, 335.

29. Д. М. Павловић, *Аустријска владавина*, 150.

30. Љ. Павловић, *Литропотогеографија Ваљевске Тамнаве, Насеља српских земаља*, VIII, Београд, 1912, 500.

31. *Српско село* (Београд) 8. XI 1941, 7.

32. К. Протић, *Одломци из историје Београда, Годичњица Николе Пујића*, VIII, Београд, 1886, 327, 272.

33. Д. Ј. Поповић, *Велика сеоба*, 231.

34. Исто, 329-40, 242, 243, 243-4.

ратарство, која би могла да прехранују много породица.³⁵ Због ретке насељености, земљорадња није била основна привредна грана. Највише је било развијено доходовно сточарство, затим пчеларство, виноградарство и воћарство и тек затим ратарство.³⁶

Селачка кућа располагала је њивама, баштама, виноградима и ливадама. У северозападној Србији сејане су све тада познате житарице у панонском и перипанонском рејону: пшеница, јечам, раж, овас, крупник, кукуруз и изузетно хељда. Од пшенице сејане су: „озимица”, „јарица”, „голија”, „црвенка” и „шесторешка”. Јечам (озими, јари) био је главна колубарска житарица. Крупник је планинска биљка, рађао је добро и користио се за исхрану стоке, а у гладним годинама и за јело људи. Раж се производила у два села Колубаре и Подгорине (Крчмар, Бачевци). Кукуруз је био главна биљка за људску храну и особито је успевао у долини Љига и Јадра. Просо је некад служио као кашаста људска храна, а касније за живину. Хељда је сејана на малим парцелама у брдским пределима, а посебно је била корисна за пчеле.³⁷ Вршидба је обављана на гувну коњима, ређе воловима. Сламу са вршидбе стока је радије јела од нерешене сламе.³⁸

Године 1721. у Србији је засејано 7.607 1/2 јутара пшенице; јечма и овса, 1.828 3/4 јутара, ражи 390, кукуруза 4.658, хељде или проса 582, а дувана (само у пожаревачком крају) 23/40 јутара. Пшенице и јечма засејано је највише у шабачком и београдском дистрикту.³⁹ У чачанском крају народ није знао за кукуруз све до Кочине крајине (1788), а за кромпир сазнао је тек у XIX веку.⁴⁰

У засејавању ораница у Колубари и Подгорини, а свакако и у осталим деловима северозападне Србије, постојали су обичаји и извесна правила. Крчевине и требежи су увођени у обраду сејањем кукуруза, и то више година узастопно, јер је таква земља била „одморена”. „Заморена” земља је сејана пшеницом, а потом би остављана на угару. Тај одмор би обично трајао две-три године, за које време је њива служила као пашњак. После одмора настајао је исти плодоред, најпре са

35. Д. Павловић, Чачак, 163.

36. Official J. Langer, *Serbien unter der kaiserlichen Regierung 1717–1739, Mittheilungen des k. k. Kriegsarchivs, Neue Folge*, III, Wien 1889238–40; Д. М. Павловић, *Финансије и привреда за време аустројугословенске владавине у Србији, Глас СКА, VIII*, Београд, 1901, 196; Д. Пантелић, *Попис*, 30.

37. Љ. Павловић, *Области Колубаре и Подгорине, Насеља српских земаља, IV*, Београд, 1907, 413–4.

38. Д. Поповић, *Велика сеоба*, 201.

39. Д. Поповић, *Србија и Београд*, 86. – Занимљиви су службени подаци о производњи житарица у 1719. години. Пшенице је у ваљевском дистрикту произведено 827,3, а у шабачком 655,2 меца, јечма и овса пожњевено је у шабачком дистрикту 533,2, док за ваљевски округ нема података (Ср. Попиљачки, *Подаци о пописима и пореским дажбинама у Србији од 1717. до 1719. године, Милошевића зраћа, III*, Београд, 1974, 45).

40. Д. Поповић, *Велика сеоба*, 232, 234.

кукурузом, а кад дође да се земља трећи пут оре, онда је требало да се земља „занови”, тј. пођубри, али у мањој мери. Кад се обави исти циклус, земља се „ђубрила” (гнојила, „натирала”). Гнојиво се састојало од стајског ђубрива или иструлелог сена и сламе. „Натирање” је било ђубрење помоћу торова, обора или станова; стока би се затварала у оборе који би се редом мењали и намештали по њиви, док се цела не освежи азотом. „Натирање” се сматрало као најбоље ђубрење, јер се после њега земља рачунала као крчевина и рађала је за више узастопних година. Ливадске земље нису укључиване у плодород, него су каткад, такође, ђубрене.⁴¹ Код планинских села имања су у долинама речица, где су и куће или по планинским косама. Око куће је појас шуме, а њиве могу бити и подаље, где су и ливаде, а испаше су још даље. Више ушорена села имају раздвојене парцеле, па долина даје уделе за сељане („смеништво”). Села колубарског побрђа имају куће издвојене („по цематима”). Најстарије породице имају најстарији део потеса, најраније крчевине, а са стране удолине су делови осталих сељана. Сви сељани су деобници терена, који се могу размењивати или поклањати сродницима. Ако би која старија породица остала стално на истом месту, своје уделе могла је сматрати својом имовином.⁴²

Колубарско-подгорска села била су само ратарска, што значи да су уз житарице „ишли” и воћарство и стајно-појатско сточарење. У ратарским селима ценило се говедарство. Најсиромашнија су била нека карсна села из ваљевске околине.⁴³ У Подгорини најјаче развијена привредна грана било је воћарство. Постојали су цели комплекси воћа, најчешће шљива. Воћњаци („баште”) су били често пространији него њиве у долини Западне Мораве. Шљива је мало негована за село или као сува за извоз, него је од шљиве печена ракија или је справљан пекмез. Јабука и крушка нису представљале трговачки артикал и од њих се није производила ракија.⁴⁴ У окупираној Србији постојало је 160 казана за печење ракије, што није било довољно.⁴⁵

Кад је реч о зиратној земљи у ваљевском крају, било је узурпација црквених имања. Прота Остоја Јањушевић, примерице, 1735. године је са својом многобројном родбином приватизовао црквене поседе, па је цркви остало свега шест хектара шуме.⁴⁶

41. Љ. Павловић, *Области Колубаре*, 414–15.

42. Исто, 418–19.

43. Исто, 415.

44. Исто, 420; Д. Поповић, *Велика сеоба*, 210.

45. Д. Поповић, *Србија и Београд*, 89; М. Савић *Историја Шайца*, Шабац 1927, 28–9; *Историја српског народа*, књ. IV/1, 156. – Дубровачки обавештајци из Босне објавили су Дубровнику да је зворнички папа октобра 1738. припремио поход против Шапца (Хисторијски архив у Дубровнику, Lett. Pop. LVI, 18 од 3. XI 1738).

46. *Глас СКА*, XLII, 183; Љ. Антропологеографија, 419; исто, *Области Колубаре*, 406.

Од биљака које дају текстилне сировине ваља поменути конопљу и лан, који су обезбеђивали грубо и тање платно.⁴⁷

Виноградарство је било узгредно занимање сељака, а у карским селима лозе готово и није било. Најбоље вино давала је Бранковина (Попадићи, Ђурђевац), где су по виноградима подизане колибе и друге зграде, у којима је чувано вино.⁴⁸ Није пуштао да лоза расте високо, него највише две стопе, а везивана је прућем. Било је више врста грозја: „скадарско“, „зеленица“, „волуар“, „пандур“, „шпиљуца“, „округлица“, „ранка“, „грашак“, „дренак-бели и црвени, ружица“. Црно грозје било је отпорније према труљењу него бело.⁴⁹ Од земљорадничких производа вино је заузимало прво место, јер је много тражено у домаћој потрошњи, док је нешто вина извезао само принц Александар Виртембершки.⁵⁰ Претежно су у северозападној Србији биле заступљене боље врсте вина (са простора од 8.883 1/2 „мотика“), док је остало било средњег квалитета.⁵¹

У највећем делу северозападне Србије сточарство је у условима окупације представљало претежно занимање људи. Гајени су: говеда, коњи, свиње, овце и козе. Радну и вучну стоку сачињавали су волови, док су козе чешће држала само извесна села Тамнаве, Подгорине, Мачве и Посавине. Оваца је било свуда, коза само у брдским селима, мазги, магараца и бивола није било.⁵² По свима тамнавским селима с пролећа и преко лета на ливадама и пашњацима пасла су многа говеда. Имовно стање сељака цењено је према броју говеда и коња, која је марва држана по шталама. Говеда су била боља и бројна око Коцељеве.⁵³ Свиња је било врло много и биле су сличне дивљим („тур“-свиње), црнкасте боје, са дебелим вратом, јевтиније од сремских и бачких. Храњене су жиром по шумама и корењем зими.⁵⁴ Арбанаси и остали у крајевима у којима је било Арбанаса догонили су у Србију овце у свом бирегиналном сточарењу. За коришћење траве плаћан је десетак. У близини Чачка било их је нарочито у рудничком крају. Та дажбина је ујесен 1723. наплаћена са 6.700 форинти.⁵⁵ Тај арбанашки данак добро је долазио принцу А. Виртембергу, па и неким српским војним старе-

47. Љ. Павловић, *Области Колубаре*, 420; А. Т. Врлић, *Die freiwillig Theilnahme*, 267. – Крајем јануара 1739. Аустријанци су под Београд ради његове сигурније одбране довели велике топове (ХАД, *Act. Pop.* LV1, 76 од 2. IV 1739).

48. Исто, 421.

49. Д. Поповић, *Велика сеоба*, 207–8.

50. Д. М. Павловић, *Аустријска владавина*, 107.

51. Д. Поповић, *Србија и Београд*, 57–9, 88.

52. Љ. Павловић, *Области Колубаре*, 420–21.

53. Љ. Павловић, *Антропогеографија*, 415.

54. Д. Поповић, *Велика сеоба*, 206.

55. М. Костић, *Сјаница Марковић*, 178.

шинама. Тај данак пису скупљали коморски чиновници, него официри преко дражбених закупа. Илија Стратимировић је узимао од Арбанаса једно грло на сто комада ситне стоке. Станиша Марковић једном приликом пустио је Арбанасе са 60.000 оваца без икаквог плаћања пореза, вероватно само уз мито које је сам примио.⁵⁶

Према конскрипцији (попису) из 1721. године, у целој окупираној Србији било је 3.706 коња, 1.363 ждребади, 8.902 волова за вучу, 8.961 крава, 3.246 јунади од три године и 6.941 од две године, 7.995 телади, 27.256 свиња, 18.794 прасади, 35.129 оваца и 32.083 коза. Коња је пописано највише у шабачком дистрикту, где је било и много рогате марве.⁵⁷

Општи израз за напасање било је попаша; попаша је колективни терен, а паша приватни. Брдска села имала су заједничке попаше (као општинске и државне), које су уступане у посебно коришћење закупом. Закуп за попашу плаћан је у новцу или „од брава”. Многа села су заједнички напасала стоку на државним пашњацима, а закуп је намирен општим разрезом (као у Осечини, Туђалу, Драгујевцима и другде). Приватне паше су ограђене, а у највећој су цени у долинама речица; такве паше су служиле искључиво за говеда, евентуално и за коње, као лугови у другим срединама. На падинама свих пограничних планина налазили су се сувати, у власништву планинских села, на којима су биле најсочније ливаде и пашњаци, пре свега на Дивчибарама и другде на Маљену, при извору Каменице. Сувати никад нису орали.⁵⁸

Риболов је био омиљен позив људи из неких села око Ваљева (Градац, Дегурић, Брањево, Белошевци, Словац), који су рибарили на Колубари и Градцу. Сељаци – рибари су се удруживали, а ловили су дању и ноћу. Речица Градац имала је особиту пастрмку, а остале рибље врсте биле су: клен, кркуша, пузија, пеш, вретенарка, мрена, а од Дивског Брда и сом, манић и друге.⁵⁹

Пчеларство нигде није било главно занимање сељака, мада је било врло доходовно, него је представљало занимање неких слојева земљорадника или само неких села. Оно је било успешно док косидба није отпочела са Иванданом уместо са Илинданом, јер су пчеле таквом ранијом косидбом губиле ливаде.⁶⁰ Производи пчеларства, мед и восак, били су у XVIII веку несравњено важнији у животу него данас. Размно-

56. Д. Павловић, *Аустријска владавина*, 23, 28.

57. Д. Поповић, *Србија и Београд*, 87–88.

58. Љ. Павловић, *Обласи Колубаре*, 421.

59. Исто, 422.

60. Д. Поповић, *Велика сеоба*, 203.

жавање пчелињих заједница било је више ствар случаја; уместо кошница пчеле су користиле удубљења дрвећа, док су сељаци кошнице градили од прућа.⁶¹ Мед и восак били су најсигурнији артикли за извоз, који су покривали трећину износа које је сељак имао да да за тзв. контрибуцију. У условима обезбеђеног извоза пчеларство је коракнуло унапред: београдски дистрикт имао је 1718. године 2.000, а већ 1724–13.811 кошница. Према статистици из 1721. године, у аустријској Србији било је 48.243 кошнице. Са 1725. годином, међутим, почело је нагло опадање, пре свега због установљеног монопола, који је због жеље за брзом знатном зарадом увео ниске стартне цене. Стога се поново почело размахивати слободна купопродаја, но њу су органи власти гонили, штитећи монополисте.⁶² Пчеларство је показивало најбоље резултате у шабачком и пожаревачком дистрикту.⁶³ У палешком дистрикту провизор Штромајер је 1722. године продао без ичијег овлашћења десетак од воска и меда (600 центи по 4 форинте).⁶⁴

Шума је у северозападној окупираној Србији било врло много и једино их села у карсту нису имала (на изворишту и у средњем току реке Градац). Већи шумски комплекси били су у општинском, црквеном или државном власништву. Од листопадног дрвећа били су заступљени: храст, буква, јавор, мечја леска, клен, бреза, топола, граб, брекиње, јасен, брест, а од четинара: црни и бели бор, смрека и смрча. Четинарских шума било је само на Маљену и његовим најјужнијим обронцима, осим смреке, која је расла и у Ваљеву. Маљен даје најбољу грађу, али се она тада још није експлоатисала. Од четинара, храстовог и буковог дрвета секли су се трупци, од којих су израђиване греде, летвце и даске. Дрвени угаљ се тада није производио за извоз, него су ковачи сами били ђумурције.⁶⁵ Шуме нису биле уређење, а највише су сечене велике шуме око Колубаре, које су експлоатисане преко закупа. Београдска администрација имала је 15.000 форинти дохотка од тих шума. Дрво се доста трошило у београдском гарнизону.⁶⁶ За потребе Београда годишње је у шумама око Колубаре сечено око 50.000 хвати дрва.⁶⁷ Држава од шума није имала дохотка због самовоље и личног богаћења појединих руководиоца управе, али је плаћала пет шумара и пет других слу-

61. Д. М. Павловић, *Аустријска владавина*, 106–7.

62. Д. Поповић, *Србија и Београд*, 87–88.

63. Д. М. Павловић, *Аустријска владавина*, 34.

64. Љ. Павловић, *Области Колубаре*, 416–17.

65. Д. М. Павловић, *Аустријска владавина*, 8.

66. Д. М. Павловић, *Финансије и привреда*, *Глас СКА*, LXIV, 24.

67. Д. Поповић, *Србија и Београд*, 89.

жбеника, тј. годишњи дефицит од 14 до 19.000 форинти.⁶⁸ Од пет шума-ра по један су били надлежни за шабачки и палешки дистрикт. Приватницима је било дозвољено да секу у државним шумама, уз плаћање одређене таксе.⁶⁹ Гувернер К. А. Виртемберг је оптуживан што он и официри нису давали признанице за примљено дрво, а гувернер и за то што је за своју зоолошку башту терао сељаке да кулуче и посеку 10.000 стабала у палешком, ваљевском и шабачком округу.⁷⁰ Дрва за сечу било је много више од онога које се могло довести. Према једној службеној процени (април 1727), на подручју палешког, ваљевског, шабачког, београдског и грочанског дистрикта било је 23.137.253 хвати дрва за сечу, а Колубаром и другим речицама могло је бити доведено у Београд 5.911.045 хвати у прва четири месеца 1727. године.⁷¹

Кад је реч о експлоатацији природних ресурса или наплати дажбина, најважнији је био често употребљаван закуп. У закупима су учествовале и народне старешине из северозападне Србије – Вук Исаковић из Шапца и Црне Баре, Јевта из Ваљева, Алекса Писович (Пишчевић) из Чачка и Иван Метановић из Прњавора.⁷²

Срби у условима окупације били су врло слабо заступљени у урбаној привреди. Ту су се они појављивали као трговци, док су насељени Немци били занатлије и рудари. Ипак, по узору на Немце, Срби занатлије у Београду (1725) су прегли да оснују свој посебан еснаф, не само као стручну организацију, него и као националну. Зато су се посебно ангажовали десетак београдских трговаца, јер су очекивали да ће цех унапредити и њихову трговину.⁷³ У унутрашњости Србије радио је још мањи број занатлија. У шабачком дистрикту (1721) било је укупно 15 приватних дућана на 905 домаћинства, док месара и крчми уопште није било.⁷⁴ У Ваљеву је кафана било још у време Евлије Челебије (60-те године XVII века. У завештању ваљевског епископа Д. Николића помињу се (1736) две воденице од кафе и две кесе са кафом. На селу су сељанке вредно преле, ткале, бојиле, кројиле, шиле и обављале друге послове домаће радиности. Домаћинства су сама обезбеђивала потребе обуће и одеће осим чизама и фесова, посуђа и пољопривредног алата;

68. Д. М. Павловић, *Аустријска владавина*, 108–9.

69. Исто, 23, 27.

70. *Историја српског народа*, књ. IV, св. 1, Београд, 1984, 120 (Р. Веселиновић).

71. Д. Павловић, *Финансије и привреда*, 56.

72. Д. Павловић, *Аустријска владавина*, 98–99.

73. J. Langer, *Serbien*, 238, 240.

74. В. Винавер, *Херцеговачки трговина са Дубровником почетком 18. века*, *Историјски записи*, бр. 1–2/1955, 82, 85.

фесови су увозени из Венеције.⁷⁵ Занатима приучених сељака било је готово у сваком већем селу, пре свега дрводеља, зидара и ковача, који су израђивали инвентар за пољске радове и градили куће.⁷⁶ Било је села где је постојала само једна секира или тестера (што је морало бити купљено). Уместо плугова са гвозденим раоником, употребљаване су „куке”, згодно изабрана дрва на оштар лакат, којима се земља више рила и гребла него орала. Ипак, било је плугова са гвозденим лемешом.⁷⁷

Увоза роба било је мање, јер је српска трговина остала у рудименталном зачетку све до краја аустријске владавине. Власти су већу пажњу обраћале на цариградски друм, али више због војних, него трговачких разлога. Страни, турски трговци су често долазили у Србију и даље у Аустрију, јер су према одредбама пожаревачког мировног уговора плаћали само три одсто увозне царине. Они су нарочито доносили „абу”, од које је народ најчешће кројио одела; из Аустрије доносили тзв. бечку робу.⁷⁸ Преко Прњавора се доста уносила со из Босне.⁷⁹ У јануару 1737. било је доста турске робе у Шапцу, Прњавору и Црној Бари, која је морала да се подвргне правилима контумације. У прњаворском лазарету било је турских трговаца још у септембру 1737, мада је рат већ увелико трајао.⁸⁰ Турске лађе из Босне довозиле су дрво и другу робу Дрином и Савом за Београд и Видин још маја 1737. године.⁸¹ Аустријанци су похватили турске трговце који су се задесили у Београду у јулу те године и огласили су их за ратне заробљенике.⁸² Било је и привидног увоза, у ствари провоза банатског бакра у Босну, Трст и Италију.⁸³

Извоза из Србије као сировинске земље било је више. Експортивали су: мед и восак, нешто мало вина и највише стоке; повремено су извожени ракија и риба. Восак је највише извожен из Ваљева и то и у Дубровник. Године 1733. дошао је преко Фоче Осман Лучић са два свитка воска.⁸⁴ И неки требињски трговци приликом повратка од Београда (1735) из Ваљева су допремили четири тоне воска.⁸⁵ Судаћи по из-

75. Д. Поповић, *Велика сеоба*, 215–6.

76. Јовановић, *Горње Драгачево*, 336.

77. Д. Поповић, *Велика сеоба*, 227.

78. *Историја српског народа*, књ. IV/1, 118.

79. ПСП, 218 (1739).

80. ПСП, 280, 290.

81. ПСП, 285.

82. К. Протић, *Одломци, Годишњица Н. Чујића VIII*, 286.

83. *Историја српског народа*, књ. IV, 119.

84. Хисторијски архив у Дубровнику, *Sanitas II*, 121 од 26. IV 1733.

85. Б. Храбак, *Ујуженосиј робне привреде ужичког краја на Средоземље – XV–XVIII в.*, *Ужички зборник*, XV, 43–54; В. Винавер, *Трговина Бара, Бијелој Пољи и Подгорице са Дубровником (1720–1760)*, *Историјски записи*, бр. 2/1959, 467.

возу 1734. године, највећу корист од спољне трговине доносио је извоз стоке, јер је од 300.000 форинти извозне добити од стоке добијено 220.000.⁸⁶ Тек при крају означеног периода жито из Србије лиферовано је за војску у Италији.⁸⁷

Домаћим трговцима при извозу нарочито су сметали монополисти из редова високих чиновника окупацијске управе. Провизору београдског дистрикта Штромајеру дато је искључиво право промета медом и воском, док би та роба других трговаца била секвестрована. Војном егзекуцијом је српским трговцима у Београду одузет сав мед и восак који се код њих затекао. Штромајер је не само установљавао монополистичку цену артиклима којима је пословао, него је купце ослобађао плаћања царине, да би пристали на његову вишу цену.⁸⁸ Домаћим трговцима је много сметала царска привилегована Оријентална компанија (основана 27. маја 1717), са седиштем у Бечу и са огранцима у Београду, Трсту и на Ријечи. Она је настојала да под свој монопол подведе сву трговину извозним производима.⁸⁹ Потиснути београдски трговци су наступали на панађурима, али се нису стално настањивали у унутрашњости земље, јер што је дозвољавано Београђанима није допуштано Србима из других варошица. Није познато кад је уређен трговачки центар у српској вароши Београда, где су трговци такође имали свој еснаф или тачније гилду.⁹⁰

Трговаца, којих је било више него занатлија, било је више врста. „Калаузи” су били трговачки посредници који су пословали за рачун других, страних, па изузетно и ваљевских трговаца. Постојали су и домаћи трговци који су пословали на властити рачун. Обема врстама трговање је било споредно занимање, уз земљорадњу па и сточарство („калаузи”). Посебну врсту чинили су амбулантни трговци, „торбари”, који су продавали „нирнбершку” и другу увозну робу. Један руководилац аустријске администрације рекао је (1739) за „Раце”, Влахе и Јевреје али и њима сличне да се крећу по земљи са својом ситнишком робом без пасоша, представљајући олош (Gesindel).⁹¹ Страни самостални трговци су у време извозне кампање или панађура сталније боравили у

86. *Историја српског народа*, књ. IV/1, 119.

87. Д. М. Павловић, *Аустријска владавина*, 107; Д. Поповић, *Србија и Београд*, 169.

88. Д. М. Павловић, *Глас СКА*, XLII, 145.

89. Д. М. Павловић, *Аустријска владавина*, 106.

90. Исто, 99–100, 102. – После 1742. трговци из српске вароши Београда населили су се у Новом Саду и Осијеку (М. Јакшић, *О Арсенију IV Јовановићу Сакабеди*, Ср. Карловци 1899, 20; Б. Храбак, *Јевреји у северној Србији од 1688. до 1739. године*, Зборник радова Народног музеја XXI, Чачак, 1991, 83.

91. Љ. Павловић, *Колубара и Подгорица*, 425.

Шапцу, Ваљеу, Мионици и имали су провизоран смештај за робу.⁹² Страни трговци су најчешће били Цинцари, Грци, делимично Јевреји, док се Јермени не помињу, мада их је било тада у Београду.⁹³ Због повластица добијених пожаревачким миром, турским трговцима се није могло конкурисати, јер су домаћи трговци више плаћали трошарине него страни царине.⁹⁴ Ипак, турским трговцима су намештане друге сметње – увозне и извозне царине у исто време, обнова царине на унутрашњим границама Монархије, наметањем такси и слично.⁹⁵ На пример, постојала је такса на увоз прасади и брава из Срема и Баната, а 1729. уведена је такса за кафане, риболов, воћњаке, аренде жира, касапнице, десетак од јагњади, јаради, прасади, такса на вино, што је све стварало додатне трошкове страним трговцима.⁹⁶

Такав режим у промету добара упућивао је смелије људе да се баве кријумчарењем. Шверцери су били нарочито турски трговци, који су из Видина преко Србије без плаћања царине превозили робу на Ужице, а затим у Босну. Српска национална милиција није била у стању да спречи такав провоз, па су о тој делатности стизале Београду вести из Босне.⁹⁷ На сектору Чачка постојао је особито контрабанд сребра из Рудника за Турску. На пример, београдска администрација је послала ишпану Пошеру на Руднику жалбу четворице поданика на рудничког оборкнеза Саву Загорију у вези с наплатом глобе од шверца сребра који је обављан преко Чачка (1732).⁹⁸

Промет сољу, тако значајним артиклом за сточарство, такође је подведен под монопол. Главно стовариште налазило се у Београду, а филијале су биле у Ваљеу и Шапцу. Да би закупци извукли очекиване користи, донета је неразумна и неправедна наредба (1722) да свака сесија мора годишње потрошити три центе соли, што је очигледно било премного. Како је и цена била висока, монополисана, со је кријумчарена из Турске, нарочито у режији „хајдука” у граничном појасу, што су власти огорчено гониле.⁹⁹

Трговини је много шкодила слаба безбедност на путевима у рђаве комуникације. У мају 1720. босански трговчићи долазили су Дрином у

92. Д. М. Павловић, *Глас СКА*, LXIV, 14, 17, 18–21; исти, *Аустријска владавина*, 105.

93. Д. Пошовић, *Србија и Београд*, 91–2.

94. Д. М. Павловић, *Аустријска владавина*, 105.

95. Исто, 136.

96. ПСП, 228 (13. VI 1734).

97. Ср. Пецињачки, *Различити подаци из 1732–1733. године*, 70–1, 72; М. Костић, Станиша Марковић, *Млашишума*, 178 (1721). – *О разбојницима* вид.: ПСП 60, (30. XI 1720 (оптужен Вук Исаковић), 225 и 228.

98. Д. М. Павловић, *Аустријска владавина*, 131. – О путницима који су хитали од Чачка ка Крагујевцу вид.: Ср. Пецињачки, *Извештај К. Аж. Вершемберга о неким тврдњама и домаћој милицији аустријске „Краљевине Србије” у 1720. години*, Мешовита грађа, књ. V. Београд 1977, 64.

99. ПСП, 50, 58.

Шабац и њихов положај је у великој мери зависио од месног капетана Вука Исаковића; он је могао да затеже и уцеђује у погледу пасоша и контумације.¹⁰⁰ Између Зворника и Ваљева у (фебруару 1719) убијена су два босанска трговца, због чега је на војно судиште у Темишвар позван локални капетан Годор; тим трговцима су отети 3.000 форинти, пушка и два пиштоља. С друмским отимачинама помињани су и сточари Арбанаси на Западној Морави, можда баш у рејону Чачка.¹⁰¹ У октобру 1734. Мустафу-башу и његове другове пресрели су разбојници у Богатићу и Дреновској. У исто време разбојник Јован Стаматовић извршио је злочин у селу Видановцима, па је пребегао у турски део Западне Србије.¹⁰² У области Пештери средином XVIII столећа, али и раније, постојала је перманентна хајдучија.¹⁰³

Поред разбојништва, епидемије су биле велики непријатељи трговинског саобраћаја, посебно у првој половини 30-их година, кад је промет добара стицао нове махове. У јулу 1730. зараза је кожама (кордованом) пренесена из Румуније у руднички крај, а средином октобра ње је било и у Чачку, где се (као и у Црној Бари) налазио значајан контумац, коме су тада наложене посебне мере предострожности.¹⁰⁴ У октобру 1730. болест је пренета из Србије у Босну, о чему су из Дубровника писали сарајевском Јеврејину Аврахаму Левију.¹⁰⁵ У октобру 1731. администрација из Београда наложила је чачанском лазарету да не прима вуну (познату због бува које преносе кугу); роба која би, ипак, пристигла, имала је у пратњу фелдшера да се транспортује у Црну Бару. У Босни се зараза задржала и током августа 1731. Роба која је у октобру те године стизала из Босне, спровођена је у контумац у Црној Бари; вуна и други сточни производи Арбанаса имали су се из лазарета у Чачку слати у хируршко одељење заразних болести у Црној Бари.¹⁰⁶ У мају 1732. куга је откривена у Новој Вароши, а у новембру епидемија је обухватила Лозницу и Ново Село (четврт сата хода од Лознице). Тога месеца у Ваљево је постојала милитаризована команда за одбрану од куге у ваљевском крају.¹⁰⁷ У априлу 1733. зараза је усмрћивала у Зворнику и околним пределима Босне, у јуну се проширила око тврђаве Сокола, а у августу у Чачку су умрли неки Немци, па је контумац привремено за-

100. ПСП, 32–33, 35, 42.

101. ПСП, 177.

102. Ј. Радонић, *Римска курија и јужнословенски народи од XVI до XIX века*, Београд, 1950, 657.

103. ПСП, 162, 169.

104. Хисторијски архив у Дубровнику, Лст. Lev. LXXII, 213–3' од 27. X 1730.

105. ПСП, 180, 173, 176.

106. ПСП, 184, 187, 195–6.

107. ПСП, 198, 206, 207, 199, 211.

творен.¹⁰⁸ У јануару 1735. сјенички крај опустео је због заразних вируса. У мају 1735. у Босни према Ужицу било је више смртних случајева услед заразе, а септембра је епидемија из Једрена и Ниша улазила у окупирану Србију преко Чачка.¹⁰⁹ Последње године посматраног периода (1739) после глади (нарочито око Чачка), наступила је куга.¹¹⁰

Царинска служба била је прилично уређена у аустријској Србији. Приходи од царине, као и од возарине на пристаништима и од мостарине, имали су да се слију у коморску благајну. На подручју поседнуте, Србије царинарнице су постојале у Палежу, Шапцу, Црној Бари, Ваљеву и Чачку. Уз приход регистровани су и расходи, који су се састојали од личних примања малобројног особља. Обрачун прихода и расхода бележен је по кварталима. Предузимач царина у Чачку 1730. године био је Паул Цимерман, а затим Форстер, 1731. Крумпирер. У другом кварталу 1730. наплаћено је свега 71 форинта и 10 динара, у току јула 1.026 форинти и 33 1/3 динара, а од 1. августа до краја године 592 форинте и 99 1/2 динара. Следеће године приходи су били у другом кварталу свега 11 форинти и 52 динара, у трећем свега две форинте и 90 динара, а у четвртном само 95 динара. Године 1732. за првих девет месеци убрано је свега 10 форинти и 139 1/2 динара.¹¹¹ У Палежу је царина била арендирана са 300 форинти годишње, а убрано је 224 форинти и 244 4/6 динара. Наредне године био је цариник Краус, а његов рачуновођа и контролор Јохан Георг Ајнер; сакупљено је 450 1/2 форинти прихода. Године 1732. за првих девет месеци наплаћено је 323 форинти и 23 7/8 динара. Тада је предузимач био Ернст Хекер, а контролор Георг Ајнер.¹¹² У Шапцу је пословођа царинарнице био Јакоб Шорер. Ту је у II, III и IV тромесечју 1730. инкасирано 350 форинти, у 1731. године – 681 форинта и 49 динара, а у првих девет месеци 1732 сакупљено је 612 форинти.¹¹³ У Црној Бари царински предузимач био је 1730. Фердинанд Краус, затим Антун Баришић, а рачуновођа – контролор Јозеф – Балтиста Гут; у 1731. у царинарници је радио само овај потоњи. Приход од априла до децембра 1730. износио је 1.729 форинти и 89 динара, у 1731. – 3.005 форинти и 61 динар, а у првих девет месеци 1732 – 482 форинте и 16 1/2 динара.¹¹⁴ Црна Бара била је најјача царинска станица северозападне Србије.

108. ПСП, 50 (новембар 1720), 195–6 (19. XI 1732) 239, 254, 244.

109. Р. Станић, *Манастир Трнова, Ниша прошлости* (Краљево), бр. 1–2/1969, 14; VI. Тошић, *Мрчајевици и околина, Чачак*, 1978, passim.

110. ПСП, 82, 84.

111. ПСП, 90, 93.

112. ПСП, 98–99.

113. ПСП, 84, 87.

114. ПСП, 113–14.

У погледу расхода, плате на свим царинарницама нису биле потпуно уједначене. У Чачку је Цимерман за два месеца примио 10 форинти и $41 \frac{2}{3}$ динара, а Форстер је примао 150 форинти годишње. Наредне године Кумпирер примао је 200 форинти годишње, а његов контролор Антун Ројић 150 форинти. Излази да су издаци у Чачку били знатно већи од прихода. Тако је било и 1731. године.¹¹⁵ У Палежу су, поред предузимача и контролора, била још два службеника („ибerraјтера”); ту је цариник имао 100, контролор 80, а иберрајтери по 40 форинти годишње.¹¹⁶ У Шапцу је предузимач царине такође имао 100 форинти годишње плате, а иберрејтери по 77, али они су обављали још неке послове („корманоши”), а контролор није постојао. У Црној Бари у току 1730. предузимачи царине били Ф. Краус, па Баришић, контролор је био Ј-Б. Гут а иберрајтери Илија Лаковић и Јохан Мартинез. Ту је предузимач имао 250, контролор 150, а само један иберрајтер 100 форинти годишње. Ваљево је, такође, имало царинарницу, мада није било на самој граници. Она је у 1730. години радила у других шест месеци, а предузимач је био Антон Креч (Kratis) контролори Франц Хекел и Цитан; примали су сваки по 100 форинти годишње, уосталом као и иберрајтер Илија Бранковић.¹¹⁷ Није јасно зашто је ту извршено изједначавање паграда. Ваљевска царинарница је, изгледа, била више трошаринарница, него царинарница. Није јасна примедба Д. М. Павловића да су београдска и палешка царинарница имале самостално чиновништво, док су у осталим царинским станицама провизори обављали посао „самосталног” чиновника (ваљда контролора).¹¹⁸

Крајем 1736. бележи се царинарница и у Прњавору. Предузимач царине био је Перишић (Беришић?), а у мају наредне године јавља се сасвим ново звање надпредузимача (Бауман), изгледа због вођења процеса у вези са тамошњим царињењем.¹¹⁹

У погледу наплате царина било је доста злоупотреба у пуштању робе (посебно соли и вина) без царињења и трошарине.¹²⁰ Могућност злоупотреба настала је и наређењем да су они који су радили за војску у Шапцу били (у августу 1737) ослобођени царине и тридесетнице.¹²¹

Поред царине, извозно-увозна роба оптерећивана је и неким трошаринама и другим таксама, посебно ако су товари били превозени

115. ПСП, 118-19.

116. ПСП, 125-6.

117. Д. М. Павловић, *Глас СКА* XLII, 124.

118. ПСП, 280, 300.

119. Д. М. Павловић, *Аустријска владавина*, 32, 38, 150; *Велика сеоба*, 155.

120. ПСП, 290.

121. Д. М. Павловић, *Глас СКА* LXIV, 12.

воденим путем. Пристанишна такса, примерице, била је намењена калдрмисању.¹²² Бродови на рути Шабац – Београд плаћали су (1739) пет форинти као таксу.¹²³

Поред царина, постојала је и наплата тридесетнице, која је узимана заједно са царином, али и у унутрашњости без царине. Функцију тридесетничара могао је да обавља и коморски службеник на другој служби, као у Црној Бари.¹²⁴

Шефови окружних власти, провизори, својом привредном делатношћу тешко су израбљивали коморске сељаке. Многи су неморално стекли пољска добра, на којима су држали већи број рогате и друге стоке, неки су приграбили државне (хаса) винограде, неки су присвојили воденице (барон Steagh је за то и оптужен). На тим имањима сељаци су радили као под кулуком, уз минималну надницу. Од сељака је ауторитативно преузимана велика количина вина у бесцење, да би га у Београду продавали по кафанским ценама. Посебна је јагма била око преузимања коморског десетка ратарских производа, често по багателним ценама. За провизорске коње сељаци су морали бесплатно давати сено. По својим кућама провизори су држали по два-три сељака као покућаре, без икакве плате. Отимачина је постојала и око тзв. малог десетка (пасуљ, бели и црни лук, зеље), око десетка од живине и прасади, при чему су путне трошкове сносили дистрикти, тј. опет произвођачи.¹²⁵

III. УПРАВА У ХАБСБУРШКОЈ „КРАЉЕВИНИ СРБИЈИ” А ТИМЕ И У СЕВЕРОЗАПАДНОМ ЊЕНОМ ДЕЛУ

Аустрија је у окупираној Србији најпре увела привремену војну управу, на челу са генералом грофом Јозефом Одвијером. Војни режим замењен је 7. септембра 1720. цивилним, редовним који је носио назив „Београдска управа”. Том администрацијом је управљао фелдмаршал Карл Александер Виртемберг. Њега је 1733. заменио генерал Марули, а овога новембра 1738. фелдмаршал Георг Оливије гроф Валис, дотадашњи гувернер Влашке.¹²⁶ Поседнута Србија је формално третирана као једна од „аустријских краљевина”, чију је титулу, како

122. С. Пецниљачки, *Царински приходи*, 78.

123. ПСП, 129 (јун 1727).

124. ПСП, 76, 90.

125. *Историја Београда*, књ. I, Београд, 1979, 528.

126. Ј. Радопић, *Бурђе Бранковић, десетой „Илирика”*, Београд, 1929, 161.

изгледа, узео још Леополд I.¹²⁷ На челу те наметнуте „краљевине” у име краља – цара Карла VI управљао је као намесник земаљске администрације К. А. Виртемберг, који је чешће ословљаван као гувернер. Како је та Србија била на граници Османлијског Царства, ради њене одбране је од самог почетка успостављен граничарски режим, са српском националном милицијом као војном снагом те земље. Поред народне војске на тлу те Србије било је и регуларних аустријских војних јединица по градовима, које су, очито, имале више да пазе на поданике те „краљевине”, него на Турке иза границе.¹²⁸

Не зна се тачно када је образована српска национална милиција (тј. пешаци „хајдуци” и коњаници „хусари”), али се оправдано претпоставља да су њена прва одељења уређена још у току рата 1717–18. године, кад су постављени први заповедници (капетани) те милиције. После прекида непријатељстава, број тих одељења је знатно повећан. Милиција је попуњавала гранични кордон према Турској, али је обезбеђивала и све важније саобраћајне чворове у земљи од разбојника и других силеција, што је укључивало и сва могућа патролирања, оружане пратње, поправљање тврђава, мостова и копање шанчева.¹²⁹ Другим речима, милиција је обављала дужност граничара, жандармерије, али и пионирских војних одељења.

Припадника милиције било је 1720. године укупно 1.000, а била је подељена у девет компанија, чувајући око 30 чардака распоређених дуж границе од Чачка преко Ваљева до Шапца и Дрине. Године 1728/29. било је, односно требало је да буде, 18 чета са близу 4.500 људи, распоређених на око 90 чардака и насеља у граничном појасу, али и у унутрашњости земље.¹³⁰

За 1725. годину објављено је неколико докумената који омогућавају добар увид у организацију српске милиције. Тада је у Србији било 19 чета, које су по формацијском саставу требало да имају по 150 пешака, 50 коњаника и 50 помоћних припадника или оспособљених резервиста који би замењивали „хајдуке” у земљорадњи и другим пословима. У прво време „хајдуци” су, као и остали сељаци, давали десетину усева и друге дажбине, али су од царског ерара примали накнаду за „хлеб”. Како некомплетно бројно стање компанија није омогућавало да милиција

127. Д. Поповић, *Србија и Београд*, 16–31; Ср. Пецињачки, *Неколико података*, 97.

128. Д. Поповић, *Србија и Београд*, 74.

129. Д. М. Павловић, *Финансије и привреда*, *Глас СКА*, LXIV (1901), 33–4; Д. Поповић, *Србија и Београд*, 76.

130. Ср. Пецињачки, *Распоред домаће милиције аустријске Краљевине Србије у 1705. години*, Зборник радова Народног музеја, VIII, Чачак, 1977, 38–40.

ваљано обавља своје задатке, а комплетирање чета би увећало издавање „порција” хлеба, гувернер је (29. децембра 1724) предложио да се милиционарима више не издају новчана следовања на име хране, него само да се издају плате официрима и подофицирима, али да се милиционарима у исто време више не траже десетина уroda и друге дажбине. Тако би се свота од 27 хиљада и неколико стотина форинти свела на 8.815 форинти плата старешинском кадру, а знатно јевтинија милиција могла би се бројно употпунити. Старешински кадар имао је седам чиновна (три оберкапетана, 16 капетана, 38 хаднађа поручника, 19 харамбаша, 38 барјактара, 38 стражмештера и 120 каплара). Дотад је „порција” износила два крајцара дневно за 1.550 редова и 120 каплара, али су старији чиновници добијали по две и три „порције” а капетани чак шест.¹³¹

На територији северозападне Србије 1725. године постојало је девет капетанија. Вук Исакковић у Црној Бари имао је 80 људи и четири чардака (Јордан, Црна Бара, Лазарет, Бадовинци) и одржавао стражарење на граничној линији од четири часа хода. Иван Продановић у Прњавору располагао је са 70 „хајдука” и обезбеђивао је пет стражарница (Беговци, Дубовик, Нови Прњавор, Стари Прњавор, Свратњак) и патролама је контролисао седам часова граничног појаса. Чета капетана Милосава са седиштем у Павковини бројала је 40 људи, имала је на бризи четири чардака (Медарице, Павковина, Цикоте, Кресава), тј. покривала је граничну трасу од шест сати хода. Капетанија Јована Михајловића у Белој Цркви имала је 42 човека, четири чардака (Ликодра, Бела Црква, Ставе, Братачић) и надзирала је гранични појас од четири часа хода. Јевта Витковић у Ваљеву руководио је са 150 људи, распоређених на шест стражарница (Мрска, Драгодолац, Леска, Поћута, Лесковица, Баћевци) и надзирао је гранично подручје дугачко једанаест и по сати пешачења. Компанија капетана Јаћима у Осеченици бројала је 70 људи са четири чардака (Крчмар, Осеченица, Брежђе, Савина Вода) и бринула се о кордону од пет и по часова хода. Капетанијат Познана Жудовића са седиштем у Броњарима од 110 „хајдука” попуњавала је пет стражарница (Бело Тометино Поље, Дружетићи, Јанчићи, Рошци), контролишући гранични простор од осам часова хода. Чета капетана Николе Ивановића у Чачку састојала се од 170 људи, размештених у седам чардака (Каменица, Трбушани, Чачак, Балуга, Заблаће, Негришори, (данас: Доња Горевница), (Лом), обухватајући граничну линију у дужини од осам сати пешачења. Чета Радојице Петровића у Цветкама са 70 момака надзирала је ретко насељену унутрашњост земље у дужи-

131. Исто, 41–49.

ни од четири и по часова хода, имајући три стражарнице (Обрва, Данковци, Адрани). Код Лома су арбанашки сточари прелазили са овцама на испашу око Рудника. Сваки чардак је свакодневно био поседнут са три „хајдука”, дежурних стражара. Код чачанског села Лома налазило се резервно „хајдучко” село Остра.¹³²

Године 1728. 18 чета груписано је у четири целине, којима су руководила три оберкапетана: Вук Исаковић (из Црне Баре) и Станиша Марковић за броњарску и чачанску чету те за Цветке из северозападне Србије, са седиштем у Крагујевцу. Тада је било 70 чардака, десет шанчева и 90 „хајдучких” насеља. Од шанаца посебно је био значајан ваљевски. Дошло је и до персоналних промена код капетана: нови су били Милош Неорговић (Цикоте), Б. Вуковић (Бела Црква) и Филип Вујичић (Броњари). Број „хајдука” се увећао, па је ваљевска компанија са 193 човека претекла бројем чачанску, увећану на 186 момака. У чачанској чети 142 „хајдука” су били ожењени, а 44 ледични, имајући укупно 103 неожењена и једног ожењеног сина. „Хајдуци” су били насељени на пустим местима и у трговишту Ваљевоу, како би били раздвојени од коморских сељака, чији је социјални положај био тежи. „Хајдуци” су посели Ваљево још у доба рата 1717-18. године. У Чачку је израђен нов шанац, а одатле је полазио „велики друм” у правцу Ужица, оспособљен за проход великих товарних кола.¹³³

Током времена број „хајдучких” села је даље увећан. Године 1737. на пример, у шабачком округу било је 150, а у ваљевском – 19. села.¹³⁴ Занимљиво је да је аустријска војна организација поштовала традиционално начело да војно заповедништво треба задржати у истој породици: умрлог капетана Јевту Витковића заменио је (децембра 1736) брат му Јован. Генерал Марули (у априлу 1736) као да је саветовао да се група компанија – капетанија у шабачком и ваљевском округу (под командом обрствахтмајстера Вука Исаковића) стриктније преуреди као права војна крајина (ваљда слично сремској и банатској), која би на свом челу имала српског („националног”) заповедника.¹³⁵

Шабац је било једино место у северозападној Србији са сталном немачком посадом. Њен командант (у јуну 1730) био је пуковник фон Ојлперс. Провијантни официр у гарнизону сматрао је да се може стећи доходак војне благајне ако се због многобројних артиљериста подигне

132. Ср. Пецињачки, *Подаци о уређењу србијанске милиције 1728/29. године*, Зборник радова народног музеја, VII, Чачак, 1976, 151–179.

133. *Историја српског народа*, књ. IV/1, 115.

134. ПСП, 273, 280, 275 (9. IV 1736).

135. ПСП, 161–2, 175, 209, 250, 290, 294, 297.

војна кангина, у којој би се крчмило вино а при томе надзирала умереност у трошењу пића. У граду је постојала касарна, изван које је станао командант места. Тврђава је стално имала потребе за реновацијама. Војни логор се (у августу – октобру 1737) налазио изван града и с њим је заповедао (пот)пуковник Валвасор. У гарнизону је бројна српска национална милиција остваривала следовања муниције. Душевне потребе аустријске посаде намиривао је месни католички жупник.¹³⁶ У Шапцу је 1720. године вишена мала тврђава са замком на Сави.¹³⁷

Палеж је био смештен на Сави као отворено место, са једним као острвом које се пружало између Тамнаве и Колубаре.¹³⁸

У Чачку је 1720. године (или можда и пре тога) изграђен нови велики редут, поред малог, старог, који се налазио на Морави, на путу поред санитарног пункта. Према једном извештају из поменуте године, преко Чачка се водила велика трговина са Турском, тако да је и Чачак постао значајно трговачко место, мада није имао статус трговишта или града. У Чачку је заповедник српске милиције (1721) био Алекса Писовић (Пишчевић), који је, заједно са капетанима шабачког, палешког и ваљевског округа, био члан конзорција који је преузео наплату десетка.¹³⁹ Постоје прецизно забележене количине шестомесечних потрошњи свећа у стражарницама Чачка и Рудника 1731–33. године. У годинама 1732. и 1733. у Руднику и Чачку постојали су аустријски гарнизони, што је давало карактер национално мешовитих места.¹⁴⁰ У време рата, у другој половини септембра и у првој половини октобра 1737. у Чачку је било седиште армијског корпуса фелдмаршала Секендорфа.¹⁴¹

Једна од војних зграда настала је испражњавањем чачанског контумаца, у које је просторије ушла српска народна војска.¹⁴²

Извесни капетани српске милиције у шабачком крају и Ваљеву имали су веза са разбојницима, хајдучима, који су наслеђени из турског времена. Капетан Тодор Продановић стрељан је, јер је установљено да је кроз прсте пратио делатност ранијег фаворита Илије Стратимировића, који се одао разбојништву. Капетан Вук Исаковић је, такође, био

136. Ср. Пецињачки, *Извештај К. А. Виртемберга о неким тврђавама*, 64.

137. ПСП, 64.

138. М. Костић, *Сјаница Марковић*, 178.

139. Ср. Пецињачки, *Различити подаци из 1732–1733. године о коморским насељима рудничког дисјтрикта*, Зборник радова Народног музеја, VI, Чачак, 1975, 73–4, 74–5, 75, 35.

140. М. Костић, *Устанак Срба и Арбинаса у Сјаној Србији против Турака 1737–1739. и сеоба у Угарску*, *Гласник Скопског научног друштва*, VII–VIII, Скопље, 1930, 221, 222.

141. Д. Павловић, *Чачак*, 156.

142. *Глас СКА* XLII, 132–33; ПСП, 82 (фебруара 1723. – Вид. истраге против старешина српске милиције: ПСП 54 (1720), 72 (мај 1722), 75 (октобар 1722).

затворен због сумње да је био повезан са злочинцима.¹⁴³ У Црној Бари погубљен је Стојадин Брзаковић, којом приликом је требало у Београд послати и акта о Стојану Димитријевићу.¹⁴⁴

Војна организација и људи који су јој припадали имали су знатног утицаја на цивилне ресоре управе у аустријској „Краљевини Србији”.

Аустријски команданти захтевали су висок стандард, те је, примерице, за оправку стана заповедника у Шапцу издвојено 50 форинти.¹⁴⁵ Руднички капетан је хапсио свештена лица: калуђера Михаила из Каонс држао је три месеца у затвору приморавајући га на тешке физичке послове. Ухапсио је и попа из Чачка, који је извукао из затвора подмитивци га са две краве.¹⁴⁶ Треба додати да је власт ударила у главу и српским заповедницима, па се Вук Исаковић на састанку српских народних старешина титулисао са „обер-капетан Сервије” (1733).¹⁴⁷

*
* *
*

У погледу цивилне управе, аустријска „Краљевина Србија” била је подељена на округе (дистрикте), чије су се међе поклапале са ранијим турским нахијама. Најпре је постојало девет, а касније више дистриката, али не преко петнаест. На челу таквог округа налазио се провизор (профоз), чији је помоћник (турски ђехаја) био ишпан, а оперативни службеници звали су се иберрајтери; у помоћно особље спадали су служитељи и пандури. У управи дистрикта нису били заступљени представници домаћег становништва, него су ови прихваћени тек на нивоу кнежина, на које се дистрикт делио; кнежине су биле исто што и нурије. Провизори и кнезови чинили су и првостепену судску власт, али су судили само у мањим прекршајима и стварима. Провизор шабачког дистрикта био је (1721–33) Херман Детринг, кога је (1734) заменио неки Рајнекер. Шабачки округ делио се на неколико кнежина: посавску, поцерску, мачванску и тамнавску.¹⁴⁸ Тамнава је била обухваћена са два дистрикта – палешким и шабачким.¹⁴⁹

Прилике у свим дистриктима нису уједначено познате, јер о свима

143. ПСП, 180 (15. IX 1731).

144. ПСП, 34 (март 1719).

145. Д. М. Павловић, *Аустријска владавина*, 75.

146. П. Срећковић, *Договор и одлуке српских народних старешина и првака у Београду 1733*, *Гласник СУД*, LXXII, Београд, 1891, 210.

147. *Шабац у историји*, књ. I, Шабац 1970, 302–4 (Р. Веселиновић).

148. J. Langst, *Serbien*, 192; Д. М. Павловић, *Глас СКА*, XLVII, 123; Љ. Павловић, *Антропо-географија Ваљевске Тамнаве*, 385.

149. Ср. Пецињачки, *Подаци о пописима и пореским дажбинама у Србији од 1717. до 1719. године*, *Меморијални зборник*, III, Београд, 19, 47, 67.

није остала иста количина документације, нити је она подједнако обрађена, јер су прилике у већини округа установљене на основу пописа становништва, док су за неке дистрикте подаци потражени и у бечким архивима, на пример за шабачки. У погледу поменутих пописа, први значајни обрађивач аустријске владавине у северној Србији Д. М. Павловић навео је попис 1718, 1721. и 1735. године.¹⁵⁰ Ту тврдњу превазишао је Срега Пецињачки својим вредним истраживањима у бечким архивима, он је исправио и прва своја саопштења. Он је, најзад, установио да је први попис „од ока” обављен још ратне 1717. године, кад је уведена прва контрибуција за издржавање војске (она је наплаћена у августу 1718. са 2142 форинте). Прва мирнодопска контрибуција разрезана је са 54.000 форинти, док је десетак 1719. године износио 5.494 мерава жита и 1.616 мерава јечма и овса. Пецињачки претпоставља да је први општи попис, не само домаћинства, него и њихове целокупне имовине, обављен 1918–19. године. Године 1721. извршен је нови попис. Том приликом је у целој поседнутој Србији пописано 6.020 домаћинстава: 5.487 сељачких и 533 „хајдучких”; тај попис био је нетачан, јер је произвољно забележено много више домова него што их је стварно било. То је могао да установи и обавести и коморски службеник Терлихскон (у јануару 1722). Контрибуција у 1722–1724. била је знатно већа него 1717–18. године, јер се и број породица у међувремену знатно увећао. Просечна контрибуција домаћинства у камералној управи износила је 1723. године 22 форинте. Укупне дажбине 1722. године износиле су 71.634 (по Д. М. Павловићу) или тачније 105.974 форинте (према Ј. Лангеру и С. Пецињачком).¹⁵¹

Постоји податак да је војни комесар Билард, који је обављао разграничење, добио из Беча налог (29. децембра 1718) да изврши и попис како би се наплатила контрибуција. Билард је посао обавио само у шест нахија, обухвативши и ваљевску и шабачку, односно и сам Чачак.¹⁵² Други попис за војне потребе организован је у другој половини 1724. године, јер се желело да се пресељавањем „хајдучких” села на саму границу и друкчијим награђивањем „хајдука” уштеди 30.000 форинти.¹⁵³

Шабачки округ био је најнасељенији у Србији (1718): имао је 74 насељених места са укупно 886 кућа и четири ненасељена места. Села су тада у окупираној Србији била изузетно мала, па су многа насеља из-

150. Исто, 73.

151. Исто, 72.

152. Ср. Пецињачки, *Извештај К. А. Виртемберга*, 68.

153. *Шабач у прошлости*, књ. I, 302–309.

једначавана са појединачним домаћинствима. Ипак, од самог почетка настало је попуњавање поменутих насеља, па је у шабачком дистрикту 1721. године било већ 905 кућа, са 74 брата у истом домаћинству, 27 нежењена брата, 34 ожењена сина, 80 синова преко 12 година и 591 син испод 12 година, 69 кћери изнад и 505 испод 12 година, 47 удовица и 54 „укућана” (станара који нису били чланови породица) са 131 нежењеним сином. Заједнички живот браће, па и „укућана”, сведочи о преовладавању задружног живота. Крајем јануара 1722. шабачко-јадарски дистрикт имао је 81 село, где је било досељених нових становника, који су називани ускоцима (после 1725. ускоци су разврстани на „старе” и „нове”). Било је више свештеника досељених из Срема. Поред досељених, било је и исељених породица или појединаца. Исељавање је било најинтензивније због рата 1737–39. године. Према једној табели од 10. маја 1738, у шабачком дистрикту је избројано само 53 места, у којима је било живља из осталих области северозападне Србије.¹⁵⁴

Села у шабачком крају имала су релативно више кућа за оно доба него села просечно у осталој поседнутој Србији. Богатић је бројао 44, Мишар и Метковић (Поцерски) по 38, Цуљковић 33, Табановић и Узвеће по 28, Јаловић и Свилеува по 23 дома. Посебна врста насеља представљала су војнички уређени „шанчеви”; године 1735. Прњавор, Црна Бара (70 кућа), Ноћај (20), Крнић (30), Цикоте (65). „Варошка насеља” чинили су Шабац (са 34 куће), Бродац (72) и Дворови (70).¹⁵⁵ После пожаревачког мира сва турска добра подељена су српској популацији. Подела имања помиње се 1721, кад је па 905 домаћинстава распарчано 932 и по ораница и 58 и по „мотика” винограда, али је у неким местима (Бродар и друга) остало још доста пустиг земљишта. Аустријанци су настојали да што пре населе опустела и празна места. Интензивно досељавање било је у Бијељини, која је прикључена шабачком дистрикту, у Бродцу и другде преко Дрине.¹⁵⁶

Шабачка привреда је претрпела велике штете у два аустро-турска рата вођена 1683–1718. године, јер су борбе делимично вођене управо на подручју Шапца и шире околине. Због тога је после рата 1716–18. остало доста пустих насеља, којима се често 1718. није знало ни име. Дobar део тих места пре 1716. припадао је муслиманском живљу, које се иселило.

Услови за привредни развитак, међутим, постојали су већ 1718. године. Аустријски комесар за утврђивање државних међа, пуковник

154. Д. Пантелић, *Попис*, 29–30.

155. Боденстеин, *Новијески насеља*, 381, 384, 381–3, 389, 384–7.

156. *Шабац у прошлости*, књ. 1, 308; Д. Пантелић, *Попис*, 30.

Најперг, павео је да су села шабачког дистрикта смештена у равници и на мањим брдима и да имају довољно и добре земље за обраду.¹⁵⁷ Поред ораница, та села су поседовала и ливаде. Према подацима из 1721. године, 905. домаћинстава у шабачком округу располагало је са 1.080 и по јутара ливада, па је држало 554 коња и 238 ждребади, 1057 товарних волова, 1.235 крава музара, 382 јунета од три и 773 јунета од две године, 1.075 телаци, 2.021 свиња и 1.419 прасади, 1.212 коза и 825 оваца.¹⁵⁸

Према броју насељених места, још је боље стајао ваљевски дистрикт, са 126 насељених и ниједним опустелим насељем, али са просечно мање кућа у месту, него у богатијем шабачком дистрикту. Само Ваљево има 10–20 кућа и два млина.¹⁵⁹ Коморски ишпан у ваљевском округу постао је (у новембру 1734) Кајдацки, који је дошао из Војловице, заменивши Јозефа Тура, који је одређен у царински уред у Прњавору.¹⁶⁰ Према подацима ваљевске епархије, у Ваљеву је 1735. године било 170 домова, шанац Врбица имао је 50, шанац Пријевор (Чокешина) – 80, шанац Црна Бара – 70, шанац Цикоте¹⁶¹ – 65 Четрнаест породица са стоком склонио се на дринском острву код Црне Баре, пред улазак у Србију; три од тих породица служило је на млетачким галијама, две су биле из аустријских, а једна из влашке земље.¹⁶² Досељеника у аустријску Србију, према етнологу Тихомиру Ђорђевићу, после 1718. године, било је највише из Турске.¹⁶³ То је, међутим, оспорио Д. М. Павловић.¹⁶⁴ За Западну Србију треба навести податак из 1721. године: Турци су поново увели државни намет „нузул”, који је био укинут 1699. Том приликом је одређено да чачански кадилук (у делу који је остао под Турцима) даје 200 кућа са „нузулом”, пожешки 250, а ужички чак 900. У поменуте кадилуке доселили су се многи Херцеговци, који су после извесног времена прешли на аустријску страну. Такви пресељеници су нарочито насељавали шанчеве, којих је било у северозападној Србији (Чачак, Прањани, Ваљево, Цикоте, Осеченица, Цветке, Бела Црква, Прњавор).¹⁶⁵

157. J. Langst, *Serbien*, 238–40; Д. Пантелић, *Појис*, 30.

158. Д. Поповић, *Србија и Београд*; Т. Ђорђевић, *Сјановништво Србије после велике сеобе 1690. год.*, *Годишњица Н. Цуџића*, XXXVI, 27.

159. ПСП, 218.

160. Д. Руварац, *Милройолија београдска око 1735. године*, *Споменик СКА*, XLII, Београд, 1905. 210–203.

161. ПСП, 184 (мај 1732).

162. Т. Ђорђевић, н. н, 28.

163. Исто.

164. Д. М. Павловић, *Финансије и привреда*, 6,9; *Историја Титовог Ужица*, књ. I, Т. Ужице, 1989, 239.

165. Д. Пантелић, *Појис*, 17, 18, 12.

Врло су инструктивни подаци о становништву Србије пред рат 1717. године. Ваљево је имало 200 кућа, а Чачак преко 150, док је према Најперговом извештају (1718) у Ваљеву било 20 кућа, а Чачак је био потпуно пуст.¹⁶⁶ Д. Ј. Поповић је проценио да аустријска „Краљевина Србија” ци 1739. године није имала више од 60–70.000 становника, док је приликом Велике сеобе 1690. године 70.000 житеља прешло Дунав и Саву и дошло у Хабсбуршку Монархију.¹⁶⁷

Пусти Чачак 1718. не треба да зачуђује. Турци су приликом повлачења 1717. Србију просто опустошили, да аустријска војска не би имала могућности да се снабдева из локалних извора, и тако буде присиљена да не наступа преко Дрине, у Босну.¹⁶⁸ Турци су (пре јуна 1721) према Чачку подигли једну паланку, чиме су ослабили стратегијску вредност Чачка, са прелазом преко Мораве. Стога је београдски гувернер Виртемберг тражио средства за утврђивање Чачка и Шапца и још два места.¹⁶⁹ „Варош“ Чачак је, према белешкама ваљевске епархије, 1735. године имао 17 кућа.¹⁷⁰

Северозападна Србија је само делимично примила немачке колонисте.

Католичке парохије су постојале само у Ваљеву и Шапцу. Католици у Ваљеву су приметнији тек средином 30-тих година, а њихов жупник је нотиран 1735. године.¹⁷¹ У Ваљеву је била јака православна црква са својом епархијом. Радило се и на поправци цркве.¹⁷² У Дубровнику је забележен долазак калуђера Доситеја из Ваљева 1726. године.¹⁷³ Страног елемента је било нешто и у Палежу.¹⁷⁴ У Чачку је регистрована само једна немачка кућа.¹⁷⁵ Чачански капетан хаџи–Алекса Пишчевић није био привржен православљу.¹⁷⁶

Цивилна управа је обухватила много више „паорских” (ратарских) села, док је војна управа имала у својој надлежности „хајдучка”, привилегована села. Ова потоња су 1725. године примакнута границама, али су обухватала све више земљораднике, жељне да се ослободе тешких пореских обавеза. У северозападној Србији било је дистриката

166. Д. Поповић, *Велика сеоба*, 41.

167. Д. Поповић, *Србија и Београд*, 16.

168. ПСП, 68 (13. VI 1721). – Тада су и Турци утврђивали Зворник (ПСП, 65).

169. Д. Руварац, н.н. *Сјомеџик* XLII, 202.

170. Д. М. Павловић, *Аустријска владавина*, 60; ПСП, 24 (октобра 1735); Љ. Павловић, *Антропогеографија*, 25.

171. ПСП, 99 (15. I 1724), 107 (25. XI 1724).

172. Хисторијски архив у Дубровнику, *Sanitas* I, 162 од 14. VII 1726.

173. J. Langer, *Serbien*, 203–4; Д. М. Павловић, Глас СКА XLIV, 97.

174. Д. М. Павловић, *Финансије и привреда*, 30.

175. Ср. Пецињачки, *Подаци о войисима и пореским дажбинама у Србији*, 67.

176. Љ. Павловић, *Антропогеографија*, 390.

без „хајдучких” села, на пример Тамнава у оквиру палешког и шабачког округа.¹⁷⁷

Године 1718, не само што је Чачак био пуст, него је 75% села (16) било без житеља, а насељених је било само четири села са укупно 11 кућа: Остра са пет, Трбушани са четири, Трнава и Горевница са по једном.¹⁷⁸ Ту је ситуација била много тежа него у ваљевском дистрикту, где није било ненасељених села, него 76 насељених (1724), односно у палешком 73, а у шабачком 81. Пораст броја кућа у шабачком округу у распону 1718–1735. година био је мањи него у јужнијим деловима регије, ближе досељеницима из Турске. У шабачком дистрикту то увећање износи нешто преко 20%. (886 – 1.080).¹⁷⁹ Насељеници су били повлашћени: свака породица је добијала ораница за 24 „плуга”, шест „плуга” ливада, терен за испашу стоке и један виноград, а три године су били ослобођени плаћања пореза.¹⁸⁰

Мада су кнезови посавских села преговарали с аустријским официрима пре отпочињања непријатељстава 1717. године, аустријска администрација је више полагала на сеоске кметове, који су више држали у рукама сељаке, него на кнезове. Општинских уреда по селима није било.¹⁸¹

У оквиру цивилне администрације, али са руководиоцима из реда војника, радили су и контумаци, установе за спречавање ширења зараза, задржавањем улазних путника за време колико би трајале инкубација заразних болести.

Најстарији контумац у аустријској „Краљевини Србији” био је у Чачку. За време војне управе, упоредо са премештајем „хајдука” из Раче, у Чачак је приспео и рихтмајстер (коњички капетан) Фишер (у новембру 1719). Он је надгледао рад контумаца. Већ у децембру 1719. администратор Србије Одвијер јавио је Дворском ратном савету да ће у Чачак, где се налазио контумац, бити досељене 22 породице из Срема, Славоније и других угарских области како би се населила ненасељена Србија. У јуну 1721. гувернер К. А. Виртемберг је установио четири „предстраже”, од којих су се две налазиле у Чачку и Шапцу. Одмах затим српска милиција је распоређена дуж Западне Мораве од њеног ушћа до Чачка и потом планинским венцем до Дрине.¹⁸²

177. Д. Павловић, *Чачак*, 162 (према идентификацији Д. Пагтелића).

178. J. Langer, *Serbien*, 200; Д. М. Павловић, *Финансије и привреда*, 5; Г. Боденстеин, *Новијесни насеља у Посавини од 1718–1739*, ГЗМ XIX (1907), 282–3, 281–3, 286–7.

179. Д. М. Павловић, *Финансије и привреда*, 64.

180. Џ. Поповић, *Велика сеоба*, 149.

181. ПСП, 41, 47, 65.

182. ПСП, 141, 197, 154, 174.

Између 1721. и 1728. контумац је успостављен и у Црној Бари; у то време турски и други трговци пуштани су после издржаног времена у контумацу једино у Сремску Митровицу, да би се отклониле тешкоће које би имао заповедник Шапца. Тада (1728) је у Црној Бари био санитетски комесар Павле Саређи. После њега је „физик” (интерниста и санитетски лекар) био др Глазер. За време његовог службовања је у Црној Бари гарнизонирано одељење од сто војника, које је, затим, пребачено на Саву. У јуну 1729. одлучено је да се контумац премести на саму границу, у Прњавор, због учесталих епидемија у Босни.¹⁸³ У свом извештају 1728/29. године гувернер Виртемберг је установио да је стање контумаца и царинарнице у Чачку врло тешко, па је предложио да се те установе пребце негде другде на граници. Како је и у извештају доб- дао – да би тиме могле настати још веће тешкоће, изгледа да се и у Чачку није журило са пребацавањем контумаца. Када је пребацавање, ипак, изведено (пре 1737), није познато.¹⁸⁴ Изгледа да је контумац у Црној Бари инсталиран у Прњавору тек у јулу 1733. године.¹⁸⁵

*
* *

Посебно питање представљају пореске дажбине које су уведене да би се издржавао војни контингент царске војске и покрили трошкови за плате старешина „хајдучких” компанија. Постојале су основне пореске категорије – контрибуција и натурални десетак. Контрибуција је била непосредни порез у новцу, који је требало да покрије расходе гарнизона и компанија. Контрибуција је варирала између 90.000 и 100.000 форинти; највећа је била 1727. године 116.000, а најмања 1738 – 25.000, јер су Турци држали већи део аустријске Србије у својим рукама; прве две године окупације контрибуција је износила по 26.364 форинти, али већ 1719. повећана на 54.100 форинти. На злоупотребе у купуљењу дажбина упућује и жалба сељака из крагујевачког дистрикта (1734); они су тражили да им се већ једном написмено одреди шта дугују држави, јер се из захтева провизора и ишпана не може знати колике су стварно обавезе.¹⁸⁶ Негде је то плаћање било мање (20, 22), официјал Ј. Лангер уопштено је изнео 24 форинти, али је било провизора (Гартнер), који су наплаћивали 40–70 форинти.¹⁸⁷ Као основица за разрез послужили су

183. Ср. Пецинјачки, *Подаци о уређењу србијанске милиције у 1728/29. години*, *Зборник радова Народног музеја*, VII, 157.

184. ПСП, 197, 199, 203, 204, 206.

185. Д. М. Павловић, *Финансије и привреда*, 41; Д. Поповић, *Србија и Београд*, 121–2.

186. Д. М. Павловић, *Аустријска владавина*, 35.

187. Д. Поповић, *Србија и Београд*, 102, 69.

поседи (1722) звани „сесије”, који су се састојали од 30 плугова (јутара) ораница, шест јутара ливада, уз осам волова или коња. Сесије су стварно биле мање. Године 1724. одустало се од сесија као пореских јединица, јер су се многи сељаци раселили или су прешли у „хајдучка” села. Нова јединица звала се „дом”. У приходе контрибуције сливала су се средства добијена од глоба на име казни, додаци за војску и слично.¹⁸⁸ Само мали део прихода од контрибуција био је резервисан за коморску касу.¹⁸⁹

Шабачко-јадарски дистрикт давао је следеће износе за контрибуцију:

- 1722. године: 12.417 форината и једна крајцара;
- 1723. године: 15.664 форината;
- 1724. године: 13.200 форината;
- 1725. године: 11.692 форинте;
- 1727. године: 11.400 форината;
- 1730. године: 14.550 форината;
- 1731. године: 14.550 форината.¹⁹⁰

Аустрија није увела феудално друштвено уређење, па су десетак и закупи, што је редовно ишло феудалцима, задржавала држава (као замена феудалаца). Ове дохотке држава је убирала преко Дворске коморе, тада највеће установе за финансијске послове. Десетак од пшенице и кукуруза плаћан је у новцу, а од стоке, живине, грозђа – вина у натури. У камералне приходе спадали су и користи од продаје соли (једино стовариште за северозападну Србију било је 20-их година у Шапцу, затим новац добијен од закупа превоза рекама.¹⁹¹ Неки други приходи такође су сливани у коморску касу, као што су: харач од Рома и шпанских (турских) Јевреја, такса за верску толеранцију (што су плаћали немачки, тј. аустријски Јевреји), кирија од јеврејских станова, дажбина од казана за печење ракије, од риболова, воденица, закуп за испашу стоке Арбанаса и неки други закупи. Десетак од жита зависио је од годишњег приноса: 1729. године износио је у шабачком крају 21.258 меца пшенице и 3533 меца јечма и овса.¹⁹²

Прикупљени десетак чуван је у провијантским складиштима. Чачак је везиван за руднички дистрикт. У рудничко-чачанском магацину

188. Д. М. Павловић, *Финансије и привреда*, 56.

189. J. Langer, *Serbien*, 41–3; *Шабац у историји*, књ. 1, 312 (Р. Веселиновић).

190. Д. М. Павловић, *Финансије и привреда*, 44–45.

191. Д. Поповић, *Србија и Београд*, 102–3.

192. Ср. Пецињачки, *Неколико података о аустријској Краљевини Србији*, 99, 102.

17. децембра 1731. било је 275 центи и 73 3/4 фунти брашна; 20. августа 1733. у истом магацину било је брашна 481 цента и 30 фунти. Коморској управи припадала су (1733) два контуманц-мајстера, од којих се један налазио у Чачку са 24 форинти месечне плате.¹⁹³ Треба рећи да је, због велике глади, настале и као последице рата, комора морала дати сељацима 4.000 центи брашна позајмице, што је требало вратити 1719. године, али како је она била неродна, позајмица је подмирсена тек 1720, уз 10% више него што је примљено.¹⁹⁴

За испашу арбанашке стоке, која је у Чачку или околини прелазила за Рудник, плаћања је травнина. Она је обично давана у закул. Арбанаси су се жалили да је дажбина сувише велика, док је администрација настојала да дацију још повећа.¹⁹⁵ Закуп је износио 2.500 форинти за трогодишњи закуп царине у царинарницама у Чачку и Црној Бари.¹⁹⁶

Аустријска управа водила је борбу против задруга свештеничких породица. На основу повластица добијених од аустријских владара које су важиле и за освојено подручје Србије, свештеници су били ослобођени контрибуције и других дажбина. То ослобођење су уживали и сви „кућани” свештеникови, тј. они који су живели под истим кровом, макар му и не били ближи род. Тако знатно коришћење привилегија је слабило снагу фискалних органа. Аустријанци су бранили браћи свештеника у Прњавору да као рођени Шапчани оду брту попу да би користили повластицу. Свештеник села Бадања и шанца Цитоке, поред своје куће имао је у селу и другу кућу у којој је живело петоро браће са породицама; од те браће месни кнез са кметовима тражио је испоруку десетка, јер нису живели под истим кровом.¹⁹⁷

Кулук, као ad hoc бесплатна радна обавеза појединих општина (или округа) за потребе војне силе или државе била је тешка обавеза руралног становништва. Гувернер К. А. Виртемберг тражио је од сељака палешког дистрикта да кулуком крче путеве до његове ловачке куће у Стублинама; житељи тога округа тражили су од органа власти да пошаљу Шапчане и Ваљевце да им у послу помогну. Поред тога, војне власти су (1734) тражиле од шабачког провизора да пошаље у Стублине 25 људи за плашћење сена, а исто толико радне снаге тражено је и од Ваљева и Палежа. Године 1736. провизори поменутих дистриката

193. Д. М. Павловић, *Аустријска владавина*, 141; исти, *Финансије и привреда*, 54, 52; Ср. Пецињачки, *Подаци о провинцима о пореским дажбинама у Србији од 1717. до 1739. године*, *Мењовина графа*, III, Београд, 1974, 73.

194. Д. Павловић, *Финансије и привреда*, 56; исти, *Аустријска владавина*, 140.

195. РСН 120 (14. XI 1725).

196. Д. Руварац, *Митрополија београдска*, 174, 178–9.

197. Д. М. Павловић, *Административна и црквена историја*, 135–7, 139.

послали су захтев да сељаци кулуком пренесу 10.000 палисада за зоолошку башту гувернерову. Београдски провизор 17 дана са 60 људи, ваљевски са 60 људи 15 дана и грочански 15 дана са 50 људи крчили су путеве што је било потребно гувернеру за лов.¹⁹⁸

Већ је речено да је војни елемент битно утицао и на цивилну управу. Поред тога, војска је изазивала експецесе горе него „неверници”, како је упозорила коморска власт у једном акту.¹⁹⁹ У тој бахатости и коришћењу радних слојева учествовали су и домаћи синови, укључени у војну структуру. Капетану Илији Стратимировићу, који је парочито уживао милост принца К. А. Виртемберга, принц је поклопио многе турске куће, воденице, винограде, њиве – „скоро половину дистрикта ваљевског”.²⁰⁰

Последица таквог осиног надређивања, у чему су суделовали и домаћи кнезови, било је бежања сељака у Турску већ 1721. године, а 1723. дванаестина контрибуције за београдски дистрикт није сакупљена, јер се свет разбежао.²⁰¹ Јануара 1721, усред зиме, раселило се село Вукомирци (Јадар). Године 1725. жалио се ваљевски провизор да су из његовог округа многи сељаци „дезертирали”, па се поставило питање што радити са њиховим имањима. Године 1732. у ваљевском округу настало је пово „дезертирање” па је администрација смањила те године контрибуцију.²⁰²

Повећана обавеза за 1720. годину изазвала је средином марта побуну 400–500 сељака пре свега против кнезова и провизора. Помиње се меморандум провизоров који је пољски апотекар Јохан Баптиска Роба донео у Београду. Мала побуна је брзо угушена, али узроци народног незадовољства нису отклоњени.²⁰³

198. Д. Поповић, *Србија и Београд*, 68.

199. Љ. Павловић, *Антропогеографија*, 67–8.

200. Д. М. Павловић, *Аустријска владавина*, 146, 149.

201. Д. Поповић, *Србија и Београд*, 110, 112.

202. ПСП, 50–1; Д. Пантелић, *Једна сељачка буна у Србији 1720, Историјски часопис*, V, Београд, 1955, 43–52.

203. *Историја Гитовог Ужица*, књ. I, 261 (Р. Тричковић).

IV. СЕВЕРОЗАПАДНА СРБИЈА У АУСТРО-ТУРСКОМ РАТУ 1737–1739. ГОДИНЕ

Средином 30-их година односи између Отоманског царства и хришћанских сила помућени су. Стога су Турци већ јануара 1735. пренели 90 топова из Видина у Зворник и Ужице.²⁰⁴ Русија је заратила против Турске 1736. године. Према уговору са Русијом 1726. године цар Карло VI био је обавезан да Русима пошаље 30.000 војника. Аустријски владар је решио да толику војску сам употреби на даље освајање Србије, Влашке и Босне, те је 11. јула 1737. огласио рат Аустрије Порти.

Пре тога, аустријски одговор на преношење топова у Зворник било је попуњавање складишта муниције за српску националну милицију која је седела у Црној Бари крај Дрине под командом капетана Вука Исаковића у другој половини 1735. године.²⁰⁵ Фелдмаршал Секендорф, предвиђен за операције у Србији био је већ јануара 1737. свестан да ће Турци у предстојећем рату кренути на Црну Бару, Прњавор и Шабац.²⁰⁶ Стога је за утврђивање Шапца априла 1737. под руководством инжењерског обрствахтмајтера Штајгера требало издати 12.000 форинти за грађевинске и трошкове на стручне раднике.²⁰⁷

Први знак у северозападној Србији да предстоји рат било је сакупљање аустријске коњице у Палежу (Обреновцу).²⁰⁸ Простор између Шапца и Ваљева био је посебно изложен, мада су се ту налазила одељења цареваца и српске милиције. У Прњавор је стога послан Омурлијан са 160 припадника српске народне војске да изгради мали редут, који би имао да послужи као упориште одступнице, ако би се десило да се граничне позиције морају напустити.²⁰⁹ Тридесет првога јула Аустријанци су послали на Лешницу (три миље од Прњавора али на турској територији) једну колону од батаљона царске пешадије и 1000 војника српске народне војске под командом потпуковника Валвасора. То је било потребно у истом циљу, да се одбрани растојање између Шапца и Ваљева, али и да се заплени роба султанових поданика. Одред је заробио а затим масакрирао 47 Турака и запленио доста рогате стоке и две заставе.

204. ПСП, 275.

205. ПСП, 280.

206. ПСП, 284.

207. ПСП, 309.

208. ПСП, 288–9, 289.

209. PSP, 301; Schmettau, *Memoires secrets de la guerre de Hongrie pendant les campagnes de 1737, 1738 et 1739 avec des réflexions critiques par Mr. le comte de Schmettau*, Francfort 1786, 13; *Historia arcana belli turcici anni MDCCXXXII, VIII et IX cum animadversionibus criticis auctore comite A. Schmettau... e gallico sermone in latinum traduxit Michael Horváth, Tymbaviae 1776* (у даљем тексту: ХА), 15.

На српској страни погинуло је 11 а рана допало три борца. Примењен поступак бламирао је царске оружане снаге, јер су побијени муслимани били сиромашни људи, оптерећени породицама.²¹⁰ У току месеца јула Секендорф је одредио херцога Франца од Лотрингена за заповедника фронта од Шапца до Ваљева.²¹¹

Августа 1737. у Шапцу је забележена већа смртност због болести. У Чачку је гарнизоном командовао капетан Цизар. Чачак је имао функцију обавештајног центра, те је поменути капетан (12. августа) сазнао да је у Сарајеву босански валија Али паша Хекимоглу предложио да са Романије покрене операцију у Србији, нападајући најпре редут Озазе(?), прелазећи поток Озернгура(?) и упадајући у околину Прњавора. Да се појача позиција око Прњавора, у тај крај је послат артиљеријски генерал Шметау, који је у месту логоровао 9. августа. Како се Прњавор показао као место где може доћи до одлучне битке са Босанцима, гувернер Београда, артиљеријски генерал Марули, на обавештење команданта Шапца да Турци укрцавају артиљерију на Дрини, упутио је одред од 1000 људи трупа којима је располагао и са неким топовима (19. августа), с тим да одред запречи Турке у покрету према Шапцу.²¹²

Средином августа босански везир Али-паша Хекимоглу покренуо је офанзиву преко Дрине. Још на путу из Травника према Сарајеву (15. августа) својом бујуруддијом наредио је херцеговачком мутесариху Мурад-бегу Ченгићу да одмах покупи у свом санцаку све што је способно за борбу, па да крене према Новом Пазару и Сјеници. Ченгић је у оба места стигао тек средином септембра; повратио их је од Аустријанаца и Срба и очистио је путеве од герилаца.²¹³ У међувремену, још августа месеца, Турци су са Дрине напали на шанац Цикоте и избили су на Каменицу, изнад Западне Мораве.²¹⁴ Концем августа пуковник Лентулус, који се повукао од Новог Пазара, подигао је у Чачку велики магацин у некадашњем контумацу, посебно за војску која би ишла на Ужице. Становништво соколске и ужичке нахије није тражило заштиту бечког ћесара, те је одбило да прими пуковника Лентулуса. Овај је тада прибегаво застрашивању, и разрезао је житељима ратну контрибуцију од 1000 тавара брашна и 1000 ока меса, тражећи да се све то преда

210. Schmettau, n. d, 22; НА, 24, 25; М. Јакшић, *О Арсенију IV*, 5.

211. Schmettau, n. d, 40 – 46, НА, 45 – 652.

212. ПСП, 289.

213. Schmettau, n. d, 46; НА, 52.

214. *Историја Турског Ужица*, 262; М. Костић, *Усманак*, 219, 217; исти, *Сјеница Марковић*, 178, 186.

у Чачку у року од три-четири дана. Ужичка раја могла је знати за тежак пораз цареваца код Бањалуке и да су се устаници покренути патријархом после пада Новог Пазара отишли својим кућама.²¹⁵

Средином септембра Чачак је постао седиште армијског штаба фелдмаршала Секендорфа. Кад су запеле операције код Ниша, Секендорф се удаљио са тога фронта и долином Западне Мораве упутио се у Чачак, у који је са свега 50 хусара дојахао 13 септембра у рано поподне. Успут је сусрео одред пуковника Лентулуса, који се у истом правцу враћао из Књажевца и Крушевца, водећи одред који је лепо изгледао. Сутрадан Секендорф је са 20 хусара и 40 других коњаника извиђао у правцу Пожеге, јер је одлучио да поведе поход против Ужица.²¹⁶ У то време војно слагалиште у Чачку је већ било добро организовано и могло је постати главно снабдевачко место за наступ трупа ка Ужицу, рачунајући на залихе у Руднику па и Београду. Провијантни магацин је на поднесено требовање издавао тражено у року од 14 дана; слагалиштем су тада управљали књиговођа Палеон и магационер Бибер.²¹⁷

Претходно је у околину Прњавора (28. августа) упало одељење босанске војске које је долазило да појача гарнизон у Ужицу; у окршају код Прњавора погинуло је 12 Срба, али су се упадачи ипак морали повући, изгубивши и сами седам бораца.²¹⁸ Тај неуспех није обесхрабрио Бошњаке да се код Зворника не сакупљају за правац наступања ка Руднику,²¹⁹ чиме би се одсекла аустријска војска која се искупљала код Чачка. Једно одељење те турске армијске групе продрло је у Драгачево, где је попалило и поробило народ. Те сужње је брзом интервенцијом одробио пуковник Фестетић. У широј околини Чачка се тада морао налазити већи број људи ужичког и суседних крајева, који су избегли на територију аустријске Србије заједно са својим епископом Алексијем Андрејевићем. Због тих и других пребега патријарх је постигао споразум са Секендорфом да се образује „нова српска милиција”, чија би следовања и примања била изједначена са оним што су добијали редовни аустријски војници.²²⁰

Све ратне припреме за посудање Пожеге и заузимање Ужица вршене су током септембра из Чачка, где се налазио штаб армијског кор-

215. Schinettau, 64; НА, 75; М. Костић, *Устџанак*, 221.

216. ПСП, 302 (11. IX 1737).

217. М. Костић, *Устџанак*, 200. – Просто је невероватно како је интелигентно и необавештено о терену вођених акција могао М. Костић, као професор универзитета и академик да искривљен назив за Прњавор претвори у Аранђеловац!).

218. ПСП, 290; *Шабац у прошлости*, књ. I, 327 (Р. Весселиновић).

219. *Историја Титовог Ужица*, књ. I, 262–3.

220. К. Протић, *Одломци*, 284.

пуса и главно слагалиште за снабдевање оперативних трупа. У Чачак се у току друге половине септембра не само слегла царска војска која је била под Нишом, него и одред који је био упућен на Мали Тимок да координира операцијама против Видина; његови делови приспели су у Крушевац 30. августа/10. септембра а сутрадан у Трстеник.²²¹ На ратном саветовању у Чачку Секендорф и пуковник Лентулус су закључили да се одбрана Ваљева од турских снага из Босне мора спроводити и освајањем Ужица. Секендорф је из свог армијског корпуса из околине Чачка упутио у Ужице пет коњичких пукова, 12 батаљона пешадије, четири чете гренадира, два мерзера и четири пољска топа.²²² Двадесет првога септембра фелдмаршал Филипи из чачанског логора пошао је преко Пожеге на Ужице са 12 батаљона, који су припадали пуковима Савоје, Филипија, Јаноша Палфија, Сехера и Лопковица; те трупе су најпре имале да сачекају у Пожеги док не сазру војне могућности под Ужицом. Пуковник Лентулус је 23. септембра са својим одредом равно одмарширао у Ужице. Двадесет седмог септембра Чачак су напустили принц Валдек, генерал-лајтнант гроф Венцел Валис, док су генерал-мајори Шуленберг и Лершнер са својим коњичким одредима остали у Пожеги.²²³

Двадесет деветога септембра армијском штабу стигла је вест да Турци који су одлазили у помоћ Ужицу треба да пређу Дрину код Лешнице. Стога је одмах алармиран генерал-мајор Кенигсек, који је остао у Пежеги да са својим снагама прати ситуацију са тим турским одредом и да у случају потребе интервенише.²²⁴

Аустријанци су заузели Ужице 2. октобра 1737. Непосредно после тога зворнички капетан Мехмед-бег Видајић потукао је генерал-мајора Грина који се упутио ка Соколу, а затим је кренуо ка Ваљеву.²²⁵ Зворничке Турке привлачили су делови Секендорфовог армијског корпуса који су остали у Чачку а затим су преко Рудника упућени ка Шапцу. Те трупе кренуле су из Чачка 30. септембра/11. октобра. Артиљерија је због лошег пута остала у Руднику, да би касније била отпремљена у Београд. Пешадија и коњица боравиле су само један дан у Ваљеву. Из Ваљева је већа колона кренула ка Сави а једно одељење је од

221. Исто, 285.

222. Schmettau, p. d, 64, 67–8, 69; HA, 75, 79, 82, 85.

223. Schmettau, 74–5, HA, 87.

224. *Историја Тимовог Ужица*, књ. I, 264; К. Протић, *Одломци*, 291.

225. ПСП, 292; J. v. Hammer, GOR, V, IV, 336–7 (10.000 Бошњака); К. Протић, *Одломци*, 289–90; А. Т. Brlić, *Die Freiwillige Theilnahme der Serben und Kroaten an den vier letzten österreichischen Kriegen*. Wien, 1854, 260; *Историја народа Јужославије*, II, Београд, 1960, 787; М. Костић, *Устаник*, 223; *Шабац у прошлости*, књ. I, 328–9.

230 цареваца и доста српске националне милиције упућено је у Зворник под командом пуковника Тунгена. Та колона је сутрадан (2/13) стигла у Лозницу, ту се одморила један дан и уместо да форсира Дрину и опколи Зворник, отиснула се у Шабац, где је стигла 5/16. октобра. Главну колону су Турци у ваљевском теснацу дочекали, десетковали је и отели јој целу комору (1/12. октобра). У Ваљево су освојили једно утврђење у коме је подигнута зидана кула; њу су бранили Срби са турске територије. Велика Мехмед-бегова војска је приморала своје Србе да им предају кулу, са које су скинули топове и спровели их у тврђаву Соко, а утврђење као и цело ваљевско насеље су спалили.²²⁶

Војска која је остала у Чачку за време опсаде Ужица под командом генерал-лајтнанта Тунгена није, изгледа, баш мировала. Судећи по недовољно јасно забележеним географским именима, биће да је део тих трупа упао у Стари Влак, све у циљу да се олакша извођење операције под Ужицем. Наиме, записано је да је нека војска прешла поток „Старифла” и логоровала је у селу Либнику (Рибнику?). Неки марш постајао је 1-2. на Руднику, коме је можда запретила опасност. Генерал-мајор Лершнер је при повратку из Ужица ишао не преко Чачка него Подрињем и он је извиђао крај око Зворника; установио је да је пред тим градом Дрина врло широка и јака, те да би било ризично тамо пребацивати десант. Јединице његове групе логоровале су у Колбу (?) 6-8. октобра, у Ликсу(?) 9, у Кључу 10. а 11-12. октобра у Ваљево; то би све било пре упућивања генерал-мајора Грина ка Соколу.²²⁷

Иначе, војска под Ужицем разишла се 4. октобра. Рањеници су допремљени у Пожегу, а топови, гренадири и остала пешадија ишли су на Чачак, одакле је пуковник Лентулус превозио храну и муницију у Ужице. Трупе фелдмаршала Филипија су из Пожеге без задржавања кретале у Ваљево, кад тамо није било 10.000 Мехмед-бегових Зворничана; трупе генерала Филипија стигле су у Шабац 7/18. октобра. Армијски штаб се, поред акције на Зворник, није одрицао ни покушаја удара на тврђаву Соко. Изгледа пре Гриновог марша на Соко, према тврђави упућено је одељење обрствахтмајстера Вука Исаковића.²²⁸

Хронологија свих тих покрета аустро-српских и бошњачких јединица није увек прецизна, јер је генерал Шметау своје мемоаре касније бележио а у доба акција које описује није био очевидца. Но, треба претпоставити да је део Мехмед-бегове ордије при повратку од Ваљева

226. Schmettau, n. d, 87-88; НА, 100-101.

227. ПСП, 291, 293; *Историја српског народа*, књ. IV/1, 153 (Р. Веселиновић).

228. М. Јакшић, *О Арсенију IV*, 7; М. Костић, *Устаник*, 219-20.

захватио нека села у Драгачеву. Те Босанце је отерао добровољачки капетан („нове српске милиције“?) Никола Вукасовић, који је четворицу војника – лупежа живе ухватио и спровео у Крагујевац. Прелаз патријарха и Брђана који су га пратили преко Западне Мораве биће да је обављен такође у Чачку. Брђани ту нису били мирни, него су хтели да се врате и обрачунају са Турцима око Новог Пазара.²²⁹

Већ је речено да је један део трупа фелдмаршала Секендорфа стигао у Шабац преко Лознице. Та група боравила је у Лозници 14. и 15., а у Шабац је стигла 16. октобра. Јединице под командом Филипија приспеле су 18. октобра. Приликом проласка кроз ваљевски теснац спретним распоредом који је предложио Секендорф, његова скупина је срећно прошла, изгубивши само комору, мада је било присутно тада већ 15.000 припадника зворничког корпуса. Одред генерала Грина дошао је 17. октобра, прошавши мимо Зворника. Двадесет трећег октобра промењен је логор у коме су прихваћене све долазеће трупе, јер се он налазио поред једне велике нездраве баре. Нови смештај био је између Саве и шабачке тврђаве. Већ тада је сваког дана на утврђењима радило по 1000 пешака, јер су примљене вести да се босански Турци припремају да са великом војском приђу Шапцу.²³⁰

Бродови код Шапца морали су бити боље осигурани слањем једног одељења војника већ 24. септембра кад су преносили бакар из Мајданпека за Беч. Одбрана на Сави морала је бити појачана и код Раче 31. октобра.

На Сави код Шапца 15/26. октобра састављен је понтонски мост. Сувишне трупе, које су представљале проблем за зимски смештај и снабдевање пребачене су у сремско село Кленак. Међутим, преко зиме обе ратујуће стране нису око Шапца изводиле акције.²³¹

У току новембра Турци су поново ушли у Ваљево. Изгледа да је том приликом 12.000 њих држало неко време и Рудник. У току тога месеца требало је топове са Рудника отпремити у Београд, а понтоне између Чачка, Рудника и Ваљева осигурати.²³² Пошто су отишли Бошњаци из Рудника, биће да су Аустријанци поново безбедно држали Чачак. Кад су Турци загосподарили Рудником, напали су их добровољци („нова српска милиција“?) којима је заповедао Станиша Марковић Млатишума.²³³

229. Schmettau, n. d, 88, 89, 100; HA, 101–2, 102–3, 113.

230. К. Протић, *Одломци*, 292.

231. ПСП, 294, 296.

232. М. Вукићевић, *Станиша Марковић Млатишума, оборкајетан*, Београд, 1900, passim.

233. ПСП, 306, 308; *Шабац у прошлости*, књ. 1, 329.

Зимски одмор није дуго трајао, поготово не за Аустријанце. Царевци су у Шапцу наставили да утврђују фортификације, па је за тај посао (јануара 1738) одобрено 5.000 форинти. Услед слабог снабдевања српске националне милиције, почела су дезертирања, тј. пребегивање на турску страну око Шапца.²³⁴ Турци су били делатнији. На Руднику су водили борбу са Климентима, које су настојали да заробе и примерно казне за издајство, но Клименти су успели да се одрже на Руднику.²³⁵ Босански Турци спремали су за пролеће два армијска корпуса за рат са царевцима у Србији – једним је имао да заповеда Ибрахим-паша Скопљак, који би био усмерен ка Ужицу, а другим Мехмед-паша Видајић, који је требало да заузме Шабац.²³⁶

Колико је значао Шабац за одбрану северозападне Србије потврђују одлуке војне и цивилне администрације у Београду (јануара 1738) да се обезбеди чак 50.000 форинти за утврђивање града; поред тога требало је довести 200 граничара са Дунава и Тисе и припаднике српске милиције који су се вратили са опсаде Ужица. Уз то из Београда је требало довести 150 регрута, од којих је, међутим, одмах дезертирало шест.²³⁷

Крајем фебруара 1738. Ибрахим-паша Скопљак сакупио је 15.000 бораца, па је са њима пошао против хабсбуршке Србије са јужне стране. Варошице Пожегу и Чачак је спалио, уз асистенцију Мехмед-паше Видајића.²³⁸ Одбрана Чачка ослањала се на шанац и утврђење које је подигнуто у времену од 1724. до 1736. године. Посадом Ужица кад је реч о српској народној војсци заповедао је Јован Ђуришић, а сачињавали су је припадници Млатишумине милиције и добровољци („нова српска милиција“?)²³⁹ Од 1. марта трајала је опсада а 24. марта, кад је из Зворника довучена тешка артиљерија град се предао.²⁴⁰ Они који су отпуштени из Ужица дошли су на Рудник, где су одробили нешто брђанских Климената, који су се ту ушанчили према зворничким Турцима, који су поново заузели Рудник.

Новац за плате граничара тражио је (26. марта) заповедник Шапца Фабри. Ту је капетан Рацко у трагању за сеном за коње наишао на две турске патроле од по осам људи, међу којима су се налазили и један коначар и један добошар; потиски граничари су их заробили и спрове-

234. J. v. Hammer, GOR, B. IV, 345-6.

235. К. Протић, *Одломци*, 369.

236. ПСП, 305.

237. С. Башагић, *Крајња ујута у процлосии Босне и Херцеговине*, Сарајево, 1900, 99.

238. Д. Павловић, *Чачак*, 170.

239. К. Протић, *Одломци*, 324-5; *Историја Титовој Ужица*, књ. I, 264-5.

240. ПСП, 323, 308.

ли потпуковнику Валвасору у Шапцу. Фабри је тражио нове граничаре, јер дунавски граничари нису имали муниције. За обуздавање Турака, који су се врзали око Шапца заповедник Београда, генерал Марули, паредио је ишпану палешког дистрикта Ерделију да их тамо заустави са добеглим поданицима.²⁴¹

Одред од око 4.000 Турака из армијског корпуса који је пошао на Ужице а затим су одведени за Пожегу, похарао је и паланке Ситницу (источно од Ужица, непосредно пред Пожегом), уз Пожегу и Чачак. Исту судбину доживела је и касаба Рудник, из које се иселило 3000 породица Климената, које су прешле на Авалу.²⁴² Месеца априла оберкапетан Млатишума још се налазио у Чачку, али при доласку Бошњака у Чачак, повукао се, а Турци су заузеле велики чачански магацин. Генерал Марули је оптужио Млатишуму што је напустио Чачак и складиште, тражећи да се он поново упути у Чачак и поврати изгубљено складиште. Приликом паљевине магацина у њему је, према извештају магационера Бибера, пропало 20 центи брашна. Млатишума се потом потуцао по путевима без службе и без могућности да наплати оно што је сам потрошио у издржавању одреда којим је командовао.²⁴³ Срби домороци постали су сумњичави према странцима окупаторима, нарочито кад је у ваљевском крају, где су стално били присутни Турци, кнез села Диваца Радојевић издајством настојао да се поткожи Турцима.²⁴⁴

Турци су за освајање Ужица (марта 1738) довукли два велика топа из Зворника. После су га вратили, али га нису на време пребацили преко Дрине. Београдски гувернер послао је на Дрину 600 магараца да се помоћу српске милиције топови отму, размонтирају и магарцима спроведу у Београд. Кад акција није успела, преостала српска милиција као и неки сељаци радили су на утврђењима Шапца под надзором инжењера Разепине.²⁴⁵

Почетком маја за издржавање Шапца било је потребно 20.000 форинти (за Београд 30.000), што значи да је Шабац био пун војске. За јачање гарнизона, у Шабац је послат генерал Дела Черда са уновачених 300 Климената, пресељених под Авалу.²⁴⁶ У првој половини године босански Турци су се припремили за упад према Шапцу, да би заузимањем Шапца стекли могућности да пређу у Срем и опљачкају га. Међутим, дочекала их је српска милиција и отупила је њихову ударност. По-

241. J. v. Hammer, GOR, V. IV, 315; К. Протић, *Одломци*, 325; М. Костић, *Ситница Марковић Млатишума*, 192.

242. ПСС, 310, 322.

243. ПСП, 310 (април 1738).

244. ПСП, 308.

245. ПСП, 326 (7. V 1738), 313 (јул 1738).

246. К. Протић, *Одломци*, 325–6.

сле тога Турци више нису нападали, него су се ограничили на посматрање и ишчекивање. Једино су опустошили паланку Прњавор, која је после тога била напуштена.²⁴⁷ Царевци су Бошњаке потукли код места Црвца (близу Бајине Баште), после чега се Мехмед-паша повукао преко Дрине.²⁴⁸

У Шапцу је децембра 1738. и даље заповедао потпуковник Валвасор. У граду се по старом радило на утврђивању фортификација и на изградњи касарне и српских кућа; како је материјал за градњу мањкао, било је жалби. Да се умире узнемирена села, коморска администрација у Београду морала је да ангажује 50 форинти мита да се стекне наклоност кнезова, јер је израбљивање села шабачког дистрикта било врло велико. Да се превазиђе незавидно стање, решено је да се град у снабдевању људском и сточном храном усмери на села Тамнаве и Јадра, посебно на Свилово, Бадањ и на Вукомирце; Свилово је, међутим, било потпуно руинирано, те се ту морало потрошити 15 дуката на подмазивању кметова и да се у експлоатацију укључи и Дриновац шабачког дистрикта. Посебно је запажена велика потражња сена, па је од Јеврејина Мајера наручено 2.000 корпи које се носе на леђима. Претила је опасност од диверзија. На пример, наткапетан Млатишума је ухватио двојицу упућених са непријатељске стране да запале српску варош Шапца; оберкапетан је предложио за одликовање одважног хајдучког харамбашу који се налазио међу пандурима.²⁴⁹

Због турског притиска из Босне у 1739. години порастао је значај Шапца. Због тога је још јануара 1739, из Београда полетело једно коњичко одељење у Шабац. На путу према Шапцу дошло је до окршаја са Турцима, у коме су Турци поражени. Због тога пораза Бошњаци су се повукли из ваљевског дистрикта, но јуна месеца опет је дошло до сукоба са Турцима код Шапца.²⁵⁰ Маја 1739. у Шапцу се налазио, оберкапетан Станиша Марковић са три чете (са 821 човеком). За српску националну милицију државна каса имала је да накнади 52.979 форинти. Издатке за хлеб и фураж требало је предвидети и за две чете обрствахт-мајстера Вука Исаковића. Стање трупа било је незавидно, те је зараза допузала и у Београд.²⁵¹

После аустријског пораза код Гроцке, мир је скициран 1. а закључен 18. септембра. Турцима је враћена цела аустријска Србија.

247. М. Савић, *Историја Шапца*, Шабац, 1927, 28–9; *Историја српског народа*, књ. IV/156.

248. ПСП, 317.

249. А. Т. Brlić, *De freiwillige Theilnahme*, 267.

250. ПСП, 334.

251. G. Noradounghian, н. д. т. I, 343–54 (N° 24), 255 (N° 25), 257–8 (N° 27); *Историја Београда*, књ. I, 561, 587; М. Јакшић, *О Арсенију IV*, 19.

NORD-OUEST DE LA SERBIE SOUS L'ADMINISTRATION
AUTRICHIENNE DE 1716 - 1718

Bien que de nombreux faits relatifs à l'occupation et à l'administration autrichienne de la Serbie soient connus, de nouvelles sources viennoises nous engagent à étendre et à mieux interpréter les connaissances acquises. Ces nouvelles sources sont constituées par „les Protocoles du Conseil de guerre de la cour”, publiés en 1988 par Mirko Mitrović. Un autre historien de Voïvodine, Sreta Pecinjački, a enrichi nos connaissances sur l'histoire de la période en question par toute une série de contributions originales. Après D. M. Pavlović, tous ceux qui ont étudié cette période étaient originaires de Voïvodine, du fait qu'ils possédaient une meilleure connaissance de l'allemand et du latin et qu'ils étaient d'excellents archivistes (M. Kostić, D. J. Popović, R. Veselinović). L'auteur du présent texte s'est servi aussi des mémoires de certains chefs militaires qui ont fait la guerre en Serbie (comte Schmettau). C'est dans une mesure presque insignifiante que l'auteur a consulté les archives de Dubrovnik relatives aux problèmes en question. Qu'il s'agisse de l'utilisation des données publiées ou de celles qui ne le sont pas, le présent texte est un ouvrage fait uniquement sur la base de la littérature, dont aussi les études de Ljubomir Pavlović consacrées à la région de Valjevo.

En plus de la méthode historique traditionnelle, l'auteur a pratiqué aussi celle d'actualisation pour la situation au XIXe siècle, étant donné qu'il s'agit d'un milieu rural où les changements dans la production et dans d'autres domaines sont toujours très lents. L'histoire de l'agriculture appartient au domaine des phénomènes historiques de longue durée. Les deux guerres austro-turques constituent, cependant, un exemple caractéristique de l'histoire d'événements où la chronologie et les quantités comptent pour beaucoup. En analysant les guerres, l'auteur s'est borné à exposer les faits de guerre sur le territoire dont il est question, sans tenir compte de l'ensemble des opérations et des actions.

L'auteur entend par la Serbie du nord-ouest le territoire compris entre la Drina et la Kolubara, avec la Morava Occidentale jusqu'à Tchatchak comme limite méridionale.

Le texte est composé de quatre chapitres: le premier chapitre a pour sujet la guerre austro-turque qui a eu lieu au début de la période étudiée ici; dans le second chapitre l'auteur parle de l'économie, dans le troisième – de l'administration autrichienne dans les domaines civil, militaire et financier (impôts, droits régaliens, corvées) et dans le quatrième – de la guerre menée à la fin de la période en question.

Les districts (nahies) de la Serbie du Nord-Ouest n'ont pas été traités avec la même attention par la science avant les années 80 de notre siècle. C'est la région de Šabac qui avait été étudiée de la manière la plus complète; vient ensuite celle de Valjevo, alors que la ville de Tchatchak avec les villages situés au nord de la Morava occidentale a été à peine effleurée pour ce qui est de l'histoire de la première moitié du XVIIIe siècle.

Bogumil HRABAK